

-mAç Yapım Eki ve Teşekkülü Üzerine Yeni Düşünceler

The Derivational Suffix -mAç and New Ideas on its Formation

Didem AKYILDIZ AY * Öz

Türkçede eklerin büyük bir kısmı tek hecelidir. Geri kalan kısmı ise iki veya üç hecelidir. İki veya üç heceli ekler, birden fazla ekin bir araya gelip anlamsal bir bütünlüğe kavuşmuş biçimleridir. Kimi ekler de tek heceli görünmesine rağmen özünde birden fazla ekin zamanla kaynaşarak tek heceye indirgenmesiyle oluşmuştur. Bu eklerden biri de -mAç ekidir. -mAç eki Eski Türkçeden günümüze değin kullanım alanını genişleterek varlığını devam ettiren bir yapım ekidir. Ekin birbirinden bağımsız işlevlerinin bulunması, farklı unsurların birleşerek zamanla tek bir biçimin altında toplanmış olduğunun göstergesi olarak düşünülebilir.

Bu çalışmada -mAç ekinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki örnekleri tespit edilerek işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Ekin teşekkülü ile ilgili daha önceden bilinen <-mA+aş ve <-mA+cA birleşimlerinin yanı sıra bir kısım sözcükte ekin işlevi bakımından <-mA+cI birleşimine sahip olabileceği görülmüştür. Ayrıca ilk iki birleşim ile ilgili yeni bulgular elde edilmiştir. Eke ait bütün veriler detaylı bir şekilde ele alınarak ekle ilgili var olan soru işaretlerinin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

-mAç, yapım eki, birleşik ek

Abstract

Most of the suffixes in Turkish are monosyllabic. Some have two or three syllables. Suffixes with two or three syllables are the forms of more than one affix combined and attained a semantic integrity. Although some suffixes appear to be monosyllabic, in essence, they emerged as a result of combining more than one suffix over time and reducing them to one syllable. One of these suffixes is -mAç. The suffix -mAç is a nominalizing suffix that has continued its existence by expanding its usage area from Old Turkish to the present day. The fact that this suffix has independent functions of each other is a proof that different elements have been combined and gathered under a single form over time.

In this study, examples of -mAç suffix in historical and contemporary Turkish dialects were determined and classified according to their functions. In addition to the previously known <-mA+aş and <-mA+cA combinations related to suffix formation; it has been observed that some words may have <-mA+cI combinations in terms of suffix function. In addition, new findings

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Yeni Türk Dili ABD
didemakyildizay@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9720-551X
Burdur / TÜRKİYE

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University Faculty of Arts and Sciences, Turkish Language and Literature, New Turkish Language Department
didemakyildizay@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9720-551X
Burdur / TÜRKİYE

Başvuru/Submitted: 21/02/2022

Kabul/Accepted: 22/09/2022

were obtained regarding the first two combinations. It is aimed to eliminate the existing question marks about the suffix by considering all the data of the suffix in detail.

Keywords:

mAç, derivational suffix, compound suffix

Makale Bilgileri

- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası: Katılımı yok.
Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.
Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
Informed Consent: No participants.
Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest: No conflict of interest.
Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Assessment: Two external referees / Double blind.
Similarity Screening: Checked – iThenticate.
Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Sondan eklemeli bir dil olma özelliğine sahip Türkçede ekler, söz yapım yolları içerisinde en çok başvurulan dil birimleridir. Birbirinden farklı yapı ve işlevleri olan eklerin köklü geçmişinde bazıları belirli bir dönemde kullanım alanı bulmuş ve zamanla görevini tamamlayıp yok olmuştur. Bazı ekler belirli bir dönemde kazandığı işlevliğini kaybederek, donuk bir şekilde varlığını devam ettirmekte; bazı ekler de hem biçimsel hem de işlevsel durumlarını devam ettirerek ya da türetkenliklerini ve işlevselliklerini daha da artırarak günümüzde kullanılmaktadır.

Türkçede yapı bakımından eklerin büyük bir kısmı, bir veya birkaç sesli tek heceden oluşmaktadır. Bir kısmı ise birden fazla heceli olup birleşik ek olarak değerlendirilmektedir. Birleşik ekler hakkında Keskin (2020, s. 331), iki unsurun birleşmesinden oluşan ekler, üç unsurun birleşmesinden oluşan ekler olmak üzere eklerin ikiye ayrıldığını belirtmiş, iki unsurun birleşerek meydana getirdiği eklerden bazılarının *iki ekin birleşmesiyle*, bazılarının ise *sözcük+ek* veya *ek+sözcük* birleşmesiyle meydana geldiğini ifade etmiştir. Ancak tek heceli görünen bazı ekler de bünyesinde birden fazla unsuru barındırmış oldukları için birleşik ek kategorisinde değerlendirilmektedir. Bunlardan biri de -mAç ekidir.

-mAç eki, köken bakımından birkaç teşekküle sahip, özünde birleşik bir ektir. Ekin etimolojisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Räsänen (1957, s. 134) yemek adlarında kullanıldığını ifade ettiği eki <ma+ç şeklinde ayırmıştır. Banguoğlu (2007, s. 268) -mA ve -eç küçültme ekinin birleşmesi neticesinde ekin ortaya çıkmış olabileceğini dile getirmiştir. Korkmaz (2009, s. 94) ise -mAç ekini almış sözcüklerin birbiriyle denkleştirilemeyen farklı görevlerde kullanılmasından dolayı bazı ses kaynaşma ve değişmelerin ortaya koyduğu tek -mAç biçiminin kökence bir ayırmadan geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Bu ekin hangi teşekküllere sahip olduğu bilgisini ortaya koymak için tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki tüm verilerin bir araya getirilerek incelenmesi elzemdir. Bu çalışmada öncelikle -mAç eki ile ilgili alanyazında yer alan bilgilere değinilmiş, ardından ekin işlevlerine göre sınıflandırılan örnekleri doğrultusunda ekin teşekküllerinden bahsedilmiştir.

1. Dilbilgisi Çalışmalarında -mAç Eki

- mAç eki şeklen hem isim, hem de fiillere eklenen ve bünyesindeki iki unsurun çeşitli ses olayları neticesinde birleşerek tek bir görünüme büründüğü bir yapıya sahiptir. Bu hali dolayısıyla dilbilgisi kitaplarında çoğu kez yapı ve işlevlerine göre ayırt edilmeksizin tek bir ek görüntüsünde işlem görmüştür. Ancak bu ek(ler)le ne tür sözcükler türetildiği noktasında ekin fiilden isim yahut isimden isim yapma ekleri gibi kategoriler altında değerlendirilmeleri esnasında bazı karışıklıkların ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu çalışmalardaki -mAç ekiyle ilgili verilen bilgilere geçmeden evvel, ekin müstakil olarak ele alındığı iki yazıya değinilecektir:

Özdemir (1971), “-maç, -meç Eki” adlı yazısında, dil devrimi esnasında az işlek eklerden yeni türetilen sözcüklerin dilde tutunamayacağı görüşünün doğru olmadığını

vurgulayarak işlekliliği az olan eklerden biri olan -mAç eki ile yeni sözcükler türetildiğini, dolayısıyla ekin işlekliliğinin arttırıldığını ifade etmektedir. Özdemir konu ile ilgili şu örnekleri vermektedir: **almaç**: Bir elektrik akımını alıp başka bir kuvvete çeviren aygıt; **demeç**: Önemli bir kimsenin herhangi bir sorun üzerine söyledikleri, beyanat; **dilmaç**: Bir dilden başka bir dile sözle çevirme yapan, bu işi meslek edinen kimse, tercüman; **ayırmaç**: Bir şeyi benzerinden ayırt etmeye yarayan durum ya da öge; **eğmeç**: ok atılan yayın ve buna benzer eğri şeylerin biçimi, kavis; **emmeç**: Kendisine bağlanan bir kabın içindeki gazı seyreltmeye ya da sıkıştırmaya yarayan aygıt; **katişmaç**: Aynı cinsten olan şeylerin bitişip yapışmasından oluşan küme; **kazmaç**: Kazı makinesi, ekskavatör; **kurutmaç**: Mürekkebi kurutmak için kullanılan yumuşak, havlu kâğıt, kurutma kâğıdı ve bunun takılı bulunduğu baskı; **sarmaç**: Kadınların saçlarını kıvrırmak için sarıp sıkıştırdıkları açılır kapanır küçük zıvana, bigudi; **sıkmaç**: Türlü ereklerle yapılmış her çeşit sıkıştırıcı aygıt, kompresör; **soğutmaç**: Soğutucu aygıt; **tutamaç**: Bir şeyin tutulup çekilecek yeri.

Özdemir'in verdiği bilgiler ve örneklere bakıldığında ekin yapısal ve işlevsel farklılığından söz edilmeksizin tek bir ek gibi açıklandığı görülmektedir.

Ercilasun (1973) “-maç, -meç Eki Üzerine” adlı yazısında, ekin dilde bulunan birtakım örneklerinden yola çıkarak etimolojisini yapmıştır. DLT, TarS gibi Türkçenin tarihî söz varlığı bulunan sözlüklerde bu ekle türetilen yemek adları olması nedeniyle ekin “-mA+aş” şeklinde bir birleşimden teşekkül ettiğini ifade etmiş ayrıca, yine fiillerden isim yapan fakat yemek adı olmayan *yırtmaç*, *kıymaç*, *çığırtmaç*, *saklamaç*, *dolambaç* gibi birtakım sözcükleri örnek göstererek bunların da -mA+cA şeklinde bir birleşim neticesinde ortaya çıktığını dile getirmiştir. Bu örneklerin dışında *sığırtmaç*, *dilmaç*, *kartmaç*, *kakmaç* gibi örneklerde ekin isimden isim yapma eki olarak karşımıza çıktığını, bu ekin teşekkülünün muhtemelen analogik olabileceği görüşünü belirtmiştir. Özdemir'in (1971) bu ekle alet ismi olarak türetilen yeni örnekler hakkında verdiği bilgiler için ise ekin teşekkülüne uymamasından dolayı yanlış türetildiği görüşündedir.

-mAç eki ile ilgili yukarıda belirtilen iki müstakil yazı dışında ek hakkında bilgi veren dilbilgisi kitaplarında şu bilgiler yer almaktadır:

Deny (2012, s. 522), 1921'de yazdığı dilbilgisi kitabında, “fiilden isim” kategorisinde -mAç ekinin tıpkı Çağatayca'da olduğu gibi Osmanlıca'da da ikili bir ek olarak yemek adlarında kullanıldığını ifade etmiş ve *oğmāç*; *tutmaç*; *bulamaç* (Çağataycada bulamac); *kaçrulmaç*; *bazlamaç* veya *bazlamaç*; *kırtmaç* örneklerini vermiştir. Ekin yemek adları dışında ise *aymaç* ‘çekik göz’; *yırtmaç*; *yanıltmaç* ‘söylenmesi güç olan düzme cümleleri yanılmadan söyletmekten ibaret oyun’ ve ‘içine girildikten sonra zor çıkılan girift ve dolambaçlı yolları olan yer’; *soymaç* “çıplak”, *sığırtmaç* “sığır çobanı” örneklerinde görüldüğünü ifade etmiştir. Deny, bunlar içinde *sığırtmaç* sözcüğünün yapısı için “-tmaç (?)” şeklinde bir ek olabileceği bilgisini vermiştir. Ancak eserin 1941'de Fransızcadan Türkçeye çevirisini yapan Ali Ulvi Elöve, yazarın soru işaretli gösterdiği oluşum hakkında şüpheli davranmasını yerinde bularak *sığırtmaç* sözcüğünün sığır da dâhil ehli hayvanların peşinden ‘seğirdip gidici’ anlamındaki *seğırtmeçin* kalın ahenkliği olabileceğini öne sürmüştür. Ayrıca Elöve verdiği dipnotta, Deny'nin karışık verdiğini belirttiği örneklere *dilmaç* “tercüman”,

kandırtmaç 'etrafına geçirilen huni biçiminde madeni bir tabloya saksı gibi toprak doldurup orada kök saldığı anlaşıldığı zaman dibinden kesilerek yere veya başka bir saksıya dikilen dal, ağaç, çiçek fidanı' sözcüklerini de ekleyerek yeniden düzenlediğini ifade etmiştir.

Deny (2012, s.523) bu ekle ilgili verdiği bilgilerin devamında ekin katıldığı tabanın sonunda /n/ ünsüzü olduğu zaman ekin ön sesi olan /m/ ünsüzünün /b/'ye çevrilerek -bAç olduğunu, benzeşme yoluyla taban sonundaki /n/ ünsüzünün de /m/ olduğunu ifade etmiştir.

Atalay (1942) ekleri alfabetik sırayla incelediği çalışmasında bu ekin -baç, -beç, -maç, -meç (ayrıca -rtmaç, -amaç, -emeç, -anbaç, -enbeç biçiminde yer verdiği) alt biçimbirimlerini ayrı maddeler halinde incelemiş ve ek için "isimlere ve fiillere gelerek isim ve sıfat yapar" bilgisi doğrultusunda ekle ilgili örnekleri sıralamıştır. Verilen örneklerin büyük bir kısmı ağızların sözcüklerine aittir.

Ergin (2004, s.197), fiilden isim yapma ekleri arasında değerlendirdiği -amaç/-emeç, -maç/-meç ve baç-beç eklerinin işlek olmadıklarını ifade etmiş, -baç/-beç ekindeki /b/ sesinin tesiriyle ekin önünde bulunan /n/ sesinin /m/'ye çevrildiğini açıklamıştır.

Banguoğlu (2007, s. 268), eki "fiilden üreme adlar" başlığı altında ele almıştır. Ekin Eski Türkçede görülen *kıymaç*, *kawurmaç* örnekleri dolayısıyla eski bir ek olduğunu ifade etmiştir.

Hatiboğlu (1981, s. 113) -maç (-meç) şeklinde belirttiği ek için isim ya da fiil kök ve gövdelerinden isim soylu sözcükler kurduğunu ifade etmiş, ekin bazı yemek adlarında da kullanıldığına dikkat çekerek *bulamaç*, **demeç*, *dilmaç*, *dönemeç*, **eğmeç*, **emmeç*, *kanırtmaç*, **kurutmaç*, **sıkmaç*, **soğutmaç*, *tutamaç* ve *yırtmaç* örneklerini vermiştir. Bu örneklerden üzerine yıldız koydukları, Özdemir'in (1971) dil devriminde yabancı sözcüklere karşılık olarak yeni türetildiğini ifade ettiği sözcüklerdir.

Korkmaz (2009) da tıpkı diğer dilbilgisi çalışmalarında olduğu gibi bu ekleri fiilden isim yapma ekleri arasında göstermiş, -mAç ekini diğer araştırmacılardan farklı olarak -ma+aş ve -mA+cA alt başlıklarında değerlendirmiştir. Ayrıca "-AmAç (<-A-mAç) / -mAç" şeklinde gösterdiği varyantı için ardında bir iki örnek bırakmış ölü bir ek olduğunu, tek heceli geçişli fiillere veya fiilden fiil türeten -A-'lı pekiştirme fiillerine geldiğini ifade etmiştir. Korkmaz (2009, s.73) ayrıca *dönemeç* 'dönme yeri', *sekemeç* 'sekme yeri' örneklerinde bulunan -AmAç ekinin, *yırtmaç*, *soymaç* 'çıplak' örneklerindeki -mAç ekiyle bağlantısının ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmiştir.

1.1. mAç Ekinin Türevleri: +mAç, -bAç, -AmAç

-mAç ekinin tarihî metinler vesilesiyle tanıklanabilen en eski örneği 11. yüzyıla aittir. Ekin daha o zamanlarda hem nesne, hem fail, hem de yemek ismi işlevlerini yerine getiriyor olması, çok daha önceleri bu birleşimleri tamamladığının bir göstergesi sayılmalıdır. Fiillere eklenen bir ekken aynı zamanda az da olsa isme de gelmesi, ayrıca sonraki yüzyıllarda -bAç, -AmAç gibi farklı varyantlarının da ortaya çıkması ekin çok yönlülüğünün bir göstergesidir.

Ekin isme eklenmiş örnekleri, bazı dilbilgisi kitaplarında +mAç isimden isim yapma eki başlığıyla değerlendirilmiştir. En eski örnek olan **dilmaç** 'tercüman', Gedikli

(2004, s. 1218) tarafından *dıl+a-ma(k)çı şeklinde, yani isim kökünün +a- ekiyle fiilleştirilmiş olabileceği ifade edilmiştir. Orta Türkçe döneminde ise Oğuz lehçesinde en eski XIV. yüzyılda tespit edilen **sıgırtmaç** (sığır oğlanı) ‘çoban, sığır çobanı’ (TarS, s. 3409) sözcüğünün **çıgırtmaç** ‘tella’ sözcüğünden analogik olarak türetildiğini düşündürmektedir. Bu iki örnekten başka Türkiye Türkçesi ağızlarında yine bir kısmının analogi sonucu, bir kısmının ise aradaki isimden fiil yapma ekinin atılmasıyla türetildiğini düşündüğümüz **ayakmaç** ‘Dokuma tezgâhı pedalı’ (DS, s. 404); **ilikmeç** Dügme iliği (DS, s. 2524); **iğmeç** ‘1. Kolay çözülebilen bir çeşit düğüm 2. Yün ipliklerin birkaç kat bükülmesiyle yapılan kalın, çarık, çuval ipi’ (DS, s. 2512); **kütmeç** ‘1. Ağaç kökü, kütük: *İnce odunları kütmeç üzerinde kırdım*; 2. Üç, dört bacaklı tabure’ (DS, s. 3054); **sıramaç** ‘Sıraya dizilmiş, sıralanmış: *Sıramaç kayalara baksana*’ (DS, s. 3614) örnekleri bulunmaktadır. **yolamaç** ‘Keçi yolu, küçük geçit (DS, s. 4288) sözcüğünde ise isimden fiil eki +a- korunmuş görünmektedir.

Ekin fiillere eklenen -bAç varyantında, dönüşlülük eki -n- ile etkileşimi sonucu işlev ayırt edilmeksizin fonetik bir hadise olarak değişmesi söz konusudur. -bAç ekinin karşılaştığı en eski örnek yine Oğuz lehçesine ait olup TarS’da (TDK, 2009, s. 471) XV. yüzyılda tanıklanan **bazlambaç** ‘kaim açılmış yufka ekmeği, küçük sac pidesi’ sözcüğüdür. Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanılmaya devam eden bu sözcük dışında, ağızlarda ayrıca **bulambaç** (**bulamaç** / **bulmaç**) 1. Bulamaç, koyu un çorbası; 2. Un ve pekmezle yapılan helva; 3. Şişlere ve yaralara konulan lapa; 4. Sulu çamur. 5. Ak sıva. 6. Hayvanlara verilen sulu yem. (DS, s. 786); **güdembeç** Okurken satırları izlemekte kullanılan araç. (DS, s. 2212); **karlambaç** Kar, pekmez ya da şeker karışımı. (DS, s. 2664); **oğalanbaç** Ufalanmış yufka ekmeği, peynir ve tarhanayla yapılan bir yemek. (DS, s. 3268) ve **yumbaç** 1. Saklambaç; 2. Taze mısır ekmeği arasına peynir konularak yapılan yiyecek (DS, s. 4315) sözcükleri vardır. Türkçe Sözlük’te (TDK, 2011) ise **atlambaç** ‘Çocukların atlama oyunu’ (s. 186); **dolambaç** ‘1. isim Dolanarak giden, dönerek uzanan yolun kıvrıntısı: *Bu yolun dolambaçları çoktur* 2. isim, anatomi İç kulak. 3. isim, halk ağzında Başlık: *“Atımı bağladım darağacına / Perçemim dolaştı dolambacıma”* - Halk türküsü’ (s. 697); **saklambaç** ‘Oyunculardan birinin ebe olması ve saklanan arkadaşlarını bulması temeline dayanan bir çocuk oyunu’ (s. 2015) sözcükleri bulunmaktadır.

-mAç ekinin bir de fiillere gelen -AmAç varyantı bulunmaktadır. Banguoğlu (2007, s. 233) berkitme fiiline gelmiş bir -mAç ekinin birleştiği olduğunu ve az sayıda mekân ve aygıt isimleri bıraktığını ifade etmektedir: **dönemeç** ‘1. Bir yolun yön değiştirdiği yer, viraj 2. Bir durum, tutum, davranış ve düşüncedeki aşama’ (TS, 2011, s. 713). Ağızlarda: **ovamaç** [**oğamaç**] ‘1. Süt ve yumurta karışımının içine yufka ekmeği ufalayarak yapılan bir çeşit yiyecek 2. Yufka ekmeğini yağda kızartarak yapılan yemek. (DS, s. 3268); **tutamaç** Sıcak tencereyi tutmakta kullanılan yünden örülmüş ya da bezden yapılmış tutacak. (DS, s. 3998); **güdembeç** ‘Okurken satırları izlemekte kullanılan araç (DS, s. 2212).

2. İnceleme: -mAç Ekinin Teşekkülü ve Geçmişten Günümüze Bu Ekle Türetilmiş Sözcük Hazinesi

a. -mAç (<-mA+aş) eki

Fiillere eklenen bu -mAç eki, -mA fiilden isim yapma eki ve aş sözcüğünün birleşmesi neticesinde -mA+aş>-mAç biçiminde ortaya çıkmış bir yapım ekidir. Ek sadece tek ve çok heceli geçişli fiiller üzerine gelmiştir (Gülsevin, 1992, s.73). Bir ek ve bir kökten oluşmuş birleşik ekler kategorisinde değerlendirilen bu ekte iki ses olayı meydana gelmiştir. Bunlardan biri iki ünlünün yan yana gelmesi sonucu meydana gelen ünlü birleşmesi, diğeri ise -/ç/>-/ç/ değişmesi olayıdır. Türkçede bir ses olayı olarak daha çok -/ç/>-/ş/ sızıcılışması görülmektedir¹. Ancak bu ekteki ses değişmesi aş sözcüğünü içeren *sütlaç* (<sütlü+aş) ve *güllaç* (<güllü+aş) sözcüklerinde de görülür (Ercilasun, 1973, s.83). Bu eki oluşturan unsurlardan biri olan aş (yemek) sözcüğü, -mAç ekinin oluşumu esnasında sözcük vasfından sıyrılarak dilbilgisel kategori değiştirmiştir. Eski Türkçe döneminden günümüze kadar bu ekin eklendiği sözcüklerin yemek türü sözcükler olmasına bakılırsa, sözcüklerin dilbilgiselleşme esnasında çoklukla anlamsal yitime uğramasına rağmen aş sözcüğünün ekin bünyesinde hâlâ anlamını koruduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ilgili sözcük aynı zamanda söz varlığında müstakil olarak kullanılmaya da devam etmektedir.

Bu ekin temel işlevi, yiyecek ve yemek adları türetmektir. Ekin yer aldığı sözcükler çoklukla bahsedilen yemeğin nasıl yapıldığı hakkında ipucu verir niteliktedir. Örneğin **kavurmaç** sözcüğünde buğdayın *kavrularak* yapıldığı, **çalkamaçta** yoğurda su eklenip *çalkalanma* suretiyle ayran yapıldığı, **sıkmaçta** ise bulgur ve kıymanın *sıkılarak* köfte yapıldığı bilgisi yemeğin adından anlaşılmaktadır.

Ekin tarihsel süreçteki durumu hakkında şu bilgiler edinilmiştir: Clauson (2007, s. 192), Türkçede VIII. yüzyıldan önce kullanılan ekleri incelediği yazısında “-ma:ç/-me:ç” şeklinde gösterdiği ekin yemek isimleri türettiğini (tut->tutama:ç ‘şehriye, erişte’) ve 11. yüzyıla kadar işlek olduğunun söylenebileceğini ifade etmiştir. Ancak Gabain’in (1988, s.57) Eski Türkçede fiilden sıfat yapan -ma, -mä eki için verdiği *käsma aş* “kıyma yemek (käs-: kesmek, kıymak)” örneğini - bir kaynak belirtilmediği için - dışarda tutarsak ekin yer aldığı yemek adları ile ilgili en eski örnekleri 11. yüzyılda yazılmış olan DLT’de bulmaktayız.

DLT’de bu ekle türetilmiş dört yemek adı ile karşılaşılmaktadır: **tutmaç**, **kağurmaç/kawurmaç**, **kömeç** ve **yörgemeç**. Bunlardan **tutmaç** sözcüğü için Kaşgarlı Mahmud, “İyi bilinen bir Türk yemeği” (DLT, 227. varak) diye bahsetmiş ve sözcüğün teşekkülünü “-ma olumsuzluk eki” ve “aç (aç olmak)” şeklinde düşünerek *tutmaç* < *tutma aç* “(bizi) acıktırma” şeklinde bir yapısının olduğunu ifade etmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015, s.197). Bu yorumlama yanlışlığından -mAç ekinin o dönemden daha önce -ma+aş birleşimini tamamlayarak kalıplaşmış olduğu varsayımını çıkarabiliriz. Eserde geçen bir başka örnek **kağurmaç** “kavrulmuş buğday” (DLT, 247. varak)

¹ EAT metinlerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında -/ç/- sesinin özellikle kapalı hecenin son sesi olduğu durumlarda sızıcılışarak -/ş/ sesine dönüştüğü örneklere rastlanılmaktadır: *göş-* ‘göç-’, *üş-* ‘üç’, *iş-* ‘iç-’ vb.

sözcüğünün sözlükte ayrıca **kawurmaç** varyantı bulunmaktadır. **Kömeç** sözcüğü eserde “küle gömülen yuvarlak ekmek” (DLT, 10. varak) anlamıyla verilmiş olup Kaşgarlı Mahmud sözcüğün sonunda bulunan /ç/ sesinin *sewinç* sözcüğünde de bulunduğunu ifade etmiştir. Sözcüğün köm-me+aş şeklinde bir teşekküle sahip olduğu düşünülmektedir². **Yörgemeç** ise “içine ince barsak konmuş işkembe ve barsaklar dürülerek ızgarada yapılıp pişirilen bir yemek” (DLT, 468. varak) demektir. Bu sözcük Çağatay Türkçesi eserlerinden ML’de (Barutçu Özönder, 1996: 177, 777b-9) **örgemeç** şeklinde geçmektedir. Bu örnekler dışında DLT’de **bulgama** “şekersiz ve yağsız bulamaç, lapa” sözcüğü ile karşılaşmış olup sözcük Orta Türkçe dönemi eserlerinden BM (Toparlı vd. 2007, s. 37), İML (Battal, 1997: 22) ve Kİ’de (Caferoğlu, 1931: 22) **bulgamaç** “bulamaç”; EZ (Atalay, 1945: 157) ve EM’de (Toparlı, 2003: 78) **bulamaç** “bulamaç, un çorbası” şeklinde geçtiği tespit edilmiştir (Demirel, 2016, s. 1632).

DLT’de yer alan bu yemek adları, kimi ses ve anlam değişimlerine uğramış halleriyle sonraki yüzyıllarda da tanıklanmıştır. **Kağurmaç/kawurmaç**, Orta Türkçe dönemi eserlerinden ZT’de **ķavurmaç** biçimde geçmekte ve “kavrulmuş buğday, kavurğa” anlamının yanı sıra “kavrulmuş et, kavurma” anlamı bulunmaktadır (Kara, 2011: 348). **Tutmaç**, Kİ’de “et suyuna atılan hamur parçaları”, BM’de ise “bir tür tel şehriye çorbası” (Toparlı vd. 2007, s. 285) anlamıyla bulunmaktadır. Bu örnekler dışında ilgili eserlerde ayrıca bu ekin yer aldığı ve yemek adları olduğu anlaşılan daha başka sözcükler ile de karşılaşmıştır: BM ve İH’de **bazlamaç** “sacda pişirilen kalın yufka” (Toparlı vd. 2007, s. 26); **kemeç** “mayasız, hamursuz” (?) ((Toparlı vd. 2007, s. 137); **ovmaç** “ovmaç” (Güner, 2013, s. 149). Harezmi Türkçesi eserlerinden KE’de **kömeç** “külde pişirilen çörek” (Ata, 1997, s. 380) örneği bulunmaktadır. Çağatay Türkçesi eserlerinden ŞS’de (Kunos, 1902: 125) **kavurmac** “kavrulmuş buğday” anlamı ile geçmekteyken yine bu dönem eserlerinde **bulamaç** “bir çeşit un çorbası”; **tutmaç** “şehriye, tel şehriye” ve **ķavurmaç** “kavurma, kavrulmuş et” örnekleri bulunmaktadır (Eckmann, 2005, s. 51).

Ekin günümüz lehçelerindeki kullanımına gelince, ek ile ilgili Keskin’in (2020, s.205) verdiği bilgilere göre Güneydoğu (Karluk) grubu Türk lehçelerinde, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk Lehçelerinden Kazak Türkçesinde ve Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinden ise Tuva Türkçesinde ekle türetilmiş örneklere rastlanılmamaktadır. Diğer lehçeler de sınırlı sayıda örneği bulunmaktadır.

Batı Türkçesinde tespit edilen örnekler, ekin daha çok Oğuz grubu lehçelerinde söz yapımında kullanıldığı fikrini vermektedir. Türkiye Türkçesinin tarihsel söz varlığını barındıran TarS’da (TDK, 2009) bu ekle türetilmiş şu yemek adları bulunmaktadır: “kaim açılmış yufka ekmeği, küçük sac pidesi” anlamı verilen ve **bazlamaç**, **bazlama**

² -mAcA ekinin “şartıyla” işlevi (Atalay 1942, s.203; Banguoğlu, 2007, s.267; Korkmaz, 2009, s.94; Gülsevin, 1992, s.72) göz önüne alındığında köm-me-ce “gömülmek şartıyla pişirilen ekmek” şeklinde bir teşekküle sahip olabileceği de ihtimaller dâhilinde düşünülebilir. Ancak -mAcA oluşumunun çok eski olmadığı (Banguoğlu, 2007, s. 26; Koraş, 2001, s. 358) bilgisi göz önüne alındığında kömeç sözcüğünde köm-mA+aş yapısı daha uygun görünmektedir.

ve **bazlambac** şeklinde üç farklı varyantı tespit edilen sözcüklerden **bazlamaç**³ XIV. ve XV. yüzyılda ikişer eserde ve XVI. yüzyılda yedi eserde tanıklanmıştır. Diğer varyantlarından **bazlambaç** sadece XV. yüzyılda bir kez, **bazlama** varyantı ise XV. ve XVI. yüzyılda birer kez tanıklanmıştır. **tutmaç** “yoğurtlu erişte çorbası” sözcüğü XIV. yüzyılda üç kez, XV. yüzyılda iki kez, XVI. yüzyılda iki kez ve XVIII. yüzyıl eserlerinde bir kez tanıklanmıştır. **omaç** ise sözlükte **omaç aşı**, **oğmaç aşı** ve **ovmaç** varyantlarında geçmekte olup **omaç** XV. yüzyılda üç eserde, XVI. yüzyılda bir eserde, XVIII. yüzyılda bir eserde; **omaç aşı** XV. yüzyılda bir eserde, XVIII. yüzyılda bir eserde, **oğmaç aşı** ise XVI. yüzyılda bir eserde tanıklanmıştır.

Türkçe Sözlük'te (TDK, 2011) bu ekle türetilmiş beş adet sözcükle karşılaşılmış olup bunlardan üçü için “halk ağzında” ifadesi yer almaktadır: **bazlamaç**: bazlama (s. 290); **bulamaç**: 1. Sulu, cıvık hamur. 2. Bu koyulukta yapılan çeşitli hamur yemekleri: Tatlı *bulamaç* 3. Karışık, oradan buradan toplanmış: “Az çok *bulamaç* olan romantizm şiirinin daha imbiikten geçmiş taraflarına geldim.” (Yahya Kemal Beyatlı); **kavurmaç**: (halk ağzında) Kavrulmuş buğday (s. 1360); **ovmaç** 1. (halk ağzında) Hamuru ovalayarak yapılan kırıntılarla pişirilmiş çorba. 2. isim, (halk ağzında) Taze tarhana (s.1826); **tutmaç**: (halk ağzında) Dört köşe kesilmiş küçük hamur parçalarından yapılan yoğurtlu çorba (s. 2391).

Ek hakkında elde edilen bilgiler bakımından Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı oldukça zengin veriler sunmaktadır. Derleme Sözlüğü'ndeki (TDK, 2009) verilere göre Türkiye Türkçesi ağızlarında -mAç ekine sahip birçok yemek adı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları birbirinden farklı yemeklerin ortak adı olup, bunda ilgili yemeklerin yapılmasında aynı eylemin gerçekleştirilmesinin etken olduğu anlaşılmaktadır (bkz. döğmeç, oğmaç). Ancak bu yemek adlarındaki her -mAç ekinin -mA+aş evriminden geçmiş olduğu varsayımı tarafımızca uzak bir ihtimaldir. Daha yakın bir geçmişte üretildiği varsayılan bu sözcüklerin bir kısmının *kavurmaç*, *bulamaç*, *tutmaç* gibi yemek adlarındaki -mA+Aş birleşimi neticesinde ortaya çıkmış olan -mAç ekine sahip sözcüklerden etkilenecek analogi yoluyla eklenerek üretildiği, bir kısmının ise tıpkı Koraş'ın (2001, s. 353) da ifade ettiği gibi -mA+cA oluşumundan ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bunun ispatı olarak sözlükte -mA+cA yapısı ile türetilmiş **basmaca** ‘kayısı kurusu’ (s. 544); **koymaça** ‘yumurta, un ve peynirle yapılan bir çeşit omlet’ (s. 3020); **boğmaca böreği** ‘kol böreği’ (s.729) gibi çeşitli yemek/yiyecek adlarının olması ve ayrıca iki farklı varyantı bulunan **dökmece /dökmeç** ‘bir tepsiye bir kat yufka kırıntısı, bir kat dövülmüş ceviz olmak üzere kat kat döşenen ve üzerine eritilmiş yağla pekmez şerbeti dökülerek yapılan bir çeşit tatlı’ (s. 1573); **yarmac /yarmaca** ‘kara nohudun döğülmüşü’ (s. 4188) gibi bazı yemek adları öne sürülebilir. Bu tür örneklerin -mAca oluşumundan ortaya çıktığı açıktır. Ancak örneklerin çoğunda bu ayrımı yapacak bir gösterge olmadığından dolayı -mAca oluşumundan türediği belli

³ Ek, TS'deki örneklerde “bazlamac” şeklinde yazılmıştır. Ercilasun (1978, s. 84) ekin son sesinin imla gereği öyle yazıldığı, ‘c’li okumanın doğru olmadığını düşünmektedir. Ancak günümüz Azerbaycan Türkçesinde ekin son sesinin ötümlü kullanılması, EAT döneminde her metinde olmasa dahi Azerbaycan sahasında yazılmış olanlarında bu şekilde sesletilmiş olabileceği ihtimalini doğrulamaktadır.

olanlarının dışındaki bütün yemek ve yiyecek adları bu başlık altında gösterilmiştir. Derleme Sözlüğü'nde (TDK, 2009) -mAç ekine sahip yemek/yiyecek adları aşağıdaki gibidir:

akırtmaç Deve yeni doğurduğu zaman alınan sütüne un katılarak yapılan yemek. (-Kn.) (s. 152).

akıtmaç 1. Saç üzerinde pişirilen yumurtalı hamur yemeği. (-Af.) 2. Deve yeni doğurduğu zaman alınan sütüne un katılarak yapılan yemek. (-Kn.) 3. Sulu, su kıvamında, cıvık. (-Ant.) (s. 152).

aymaç Yağda kızartılmış ekmeğin ufağı. (-Af.) (s. 423).

banmaç Unla yapılan sirkeli ve sarmısaklı bir yemek. (-Bil.) (s. 521).

basmaç Izgara köfte. (-Af.) (s. 544).

bazlamaç (I) [bazdamaç, bazlamba, bazlamaç, bazlanbaç (I), besmeç, bezdirmeç, bezlemeç] Mısır, arpa, darı ve buğday unlarından yapılan mayalı, mayasız, yağlı, yağsız, şekerli, şekersiz, ince ve kalın pişirilen saç ekmeği. (-Brd.; -Ay.; -İz.; -Çkl.; -Brs.; -Es.; -Kc.; -Dzc.; -Bo.; -Sk.; -Brtn, -Zn.; -Ks.; -Çkr.; -Çr.; -Sn.; -Sm.; -Ama.; -Or.; -Tr.; -Ur.; -Kls.; -Gaz.; -Ank.; -Ada.) (s. 586).

bılamaç [bılamaş] 1. Kaynamış suya un koyarak yapılan bir yemek. (-Isp.) 2. Pelte, muhallebi. (-Mğ.) (s. 1573).

bulamaç 1. Ayran. (-Dz.; -Kr.) 2. Ayranla döğme buğdaydan yapılan çorba. (-Gaz.; -Hat.; -Yz.) 3. Hayvanlara verilen sulu yem. (-Isp.; -Mr.; -Krş.) 4. Koyun ve keçi sütünden yapılan bir çeşit yemek. (-Isp.) (s. 786).

cızlamaç [cızlampa] Yağda veya saçta pişirilen sulu hamurdan yapılmış yağlı veya yağsız ekmeğin. (-Or.) (s. 950)

çalkamaç Sulandırılmış yoğurt, ayran. (-Mr.; -Sv.; -Ky.) (s. 1059).

çalmaç 1. Yağlı ve yağsız nişasta, pirinç unu peltesi. (-Sm.; -Ada.) 2. Mısır unu, yağ ve su ile yapılan kuymak yemeği. (-Or.) (s. 1059).

çığırtmaç 1. Yumurtalı unun yağda kızartılmasıyla yapılan tatlı. (-Ky.) 2. Domates, biber ve patlıcan zeytinyağı ile kızartılarak yapılan yemek. (-Kn.) (s. 1162).

doğramaç [dogramaç] 1. Yağda kızartılan ekmeğin parçaları. (-Krş.) 2. Ekmeğin süt, yoğurt, ayran içine doğrayarak yapılan yiyecek, papara. (-Ay.; -Es.; -Mr.; -Hat.; -Sv.; -Ky.; -Kn.; -Ada.; -İç.; -Mr.) (s. 1537).

döğmeç (I) [dövmeç, döymeç, düğmaç, düğmeç, düğmeç/düğmaç] 1. Döğülüp kabuğu çıkartılmış buğday, yarma. (-Isp.) 2. Ceviz, dut kurusu, fındık, pestil, şekeri birlikte döğerek yapılan yiyecek. (-Gr.; -Gm.; -Ezc.; -Sv.; -İç.) [dövmeç (I)] > (-Gr.; -Gm.) [döymeç (I)] > (-Ezc.) 3. Doğranmış ekmeğin ya da yufkayı yumurta ile yağda kızartarak yapılan yiyecek. (-Ezm.; -Ezc.; -Bt.) 4. Sade yağ içine mısır ekmeğini ya da taze ekmeğin doğrayarak yapılan yiyecek. (-Ar.; -Kr.) [dügmaç] > (-Ar.) [dügmeç] > (-Ar.) 5. Yufka ekmeği, peynir, soğanı yağda kızartarak yapılan yiyecek. (-Kr.; -Ur.) 6. Yumurta salatası. (-Kü.) 7. Sıcak ekmeğin içini tuzsuz yağ ve şekerle karıştırarak yapılan yemek. (-Ezc.) 8. Kavrulmuş fındığı şekerle döverek yapılan tatlı. (-Ezc.) (s. 1571).

dutmaç [dutmaç aşısı] 1. İnce ince kesilen hamurdan yapılmış çorba. (-Dz.; -Kü.; -Es.; -Ml.; -Hat.; -Sv.; -Çkr.; -Ky.; -Kn.; -İç.) 2. Ufak ufak kesilmiş hamur suda haşlandıktan sonra pişmiş mercimek ve sarmısaklı yoğurtla karıştırılarak yapılan yemek. (-Isp.; -Ank.) [dutmaç aşısı] > (-Brd.; -Çr.) [dutmaç hamuru] > (-Ank.) 3. Döğmeden yapılmış yemek. (-Ada.) (, s. 1612).

dürmeç [durmeç, düremeç, düzemeç] İçine katık konularak sarılmış yufka ekmeği. (-Brd.; -Dz.; -To.; -Ezc.; -Sv.; -Ant.) [durmeç] > (-Sv.) [düremeç] > (-Ezc.; -Sv.; -Ky.) [düzemeç] > (-To.) (s. 1634).

germeç Köz üzerinde bütün olarak kızartılmış piliç, kuş vb. hayvanlar. (-Çr.; -Sm.; -Ama.; -To.; -Yz.; -Ky.) (s. 2004).

gömeç [gümeç] Mayalı ya da mayasız, yağlı ya da yağsız olarak yapılan bir çeşit kül pidesi, ekmeği. (-Sm.; -Sv.); [gümeç] (-Brtn -Zn.) (s. 2169).

karmaç 1. Arpa, çavdar ve mısır unu su ile karıştırılarak yapılan hayvan yemi. (-Çkr.; -Sv.; -Ky.) 2. Yağlı, taze mısır ekmeği. (-Sm.) (s. 2665).

katlamaç Mısır unundan yapılan saç ekmeği. (-Zn.; -Ylv; -İst.; -El.) (s. 2669).

kömeç [kümeç] 1. İki saç arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmeç. (-Es.; -Zn.; -Tr.) 2. [kümeç] Mısır unundan yapılan, içine ceviz konularak külde pişirilen çörek. (-Isp.) (, s. 2956).

oğamaç [ovamaç] 1. Yufka ekmeğini yağda kızartarak yapılan yemek. (-Es.; -Çkr.) 2. Undan yapılan çorba. (-Isp.) (s. 3267).

oğmaç [oğmaç aşısı, oğumeç, ovmaç çorbası] 1. Elle ufalanmış hamurdan yapılan çorba. (-Ba.; -Brs.; -Es.; -Ks.; -Tr.; -Ar.) 2. Tarhana. (-İz.) 3. Kavrulmamış buğday unundan yapılan pelte koyuluğunda bir yemek. (-Or.) 4. Parçalanmış yufka ekmeğini yağda kızartarak yapılan, istenirse üstüne yoğurt dökülen çoban yemeği. (-Es.; -To.; -Sv.; -Ky.; -Krk.) 5. Ekmeç, yağ ve pekmez karıştırılarak yapılan yemek. (-Sv.) 6. Unu suyla karıştırarak yapılan hayvan yemi. (-Dz.; -Ay.) 7. Marul salatası. (-İz.) (s. 3266).

omaç 1. Helva. (-Ant.) 2. Un çorbası. (-Ay.; -Mğ.) 3. Elle ufalanmış hamurdan yapılan çorba. (-Mn.; -Sv.) 4. Undan yapılıp kurutulan ve kışa saklanan yiyecek. (-Sv.) 5. Peynir ve ekmeç kırıntısı ile yapılan köfte. (-Ml.; -Gaz.) 6. Doğranmış ekmeği yağ ve yumurta ile karıştırıp kızartarak yapılan bir çeşit yemek. (-Sv.; -Kn.) 7. Yoğurt, pekmez ve ekmeç kabuğu ile yapılan yemek. (-Urr.) (s. 3279).

öfelemeç 1. Ufalanmış yufka ve peynirin karıştırılmasıyla yapılan yemek. (-Sv.; -Nğ.) 2. Elle ufalanmış hamurdan yapılan çorba (-İç.) (s. 3311).

öğmeç⁴ [örmeç, öymeç] 1. Üstüne yağ sürülmüş sıcak ekmeç. (-Or.; -Gr.) 2. Ufalanmış ekmeç ya da mısır ekmeğini yağda kızartıp üstüne toz şeker dökerek yapılan bir çeşit yiyecek. (-Or.; -Gr.; -Sv.) [örmeç] > (-Or.); [öymeç] > (-Or.; -Gr.; -Sv.) (DS, s. 3316).

⁴ DS'de **öğmek (IV)** sözcüğünün "1. Emmek (toprağın su emmesi için). (-Isp.) 2. Yağ vb. şeyler döküldüğü yer ya da kumaşın içine geçmek, yayılmak. (-Af.; -Brd.; -Dz.; -Kü.; -Yz.) 3. Yağ, boya vb. şeyler bulaşmak. (-Çr.; -Gr.)" (s. 3316) anlamları bulunmaktadır. Buradaki fiil kökünün bu anlamlardan hareketle, "yaymak, sürmek" anlamında olduğu düşünülebilir.

ömeç [ömmec] 1. Mısır ekmeği, yağ ve yumurta karıştırılarak yapılan yemek. (-Or.) 2. Fırında kurutulmuş süt mısırı unu ekmeğinin tereyağı ve balla karıştırılıp ezilmesiyle yapılan yiyecek. (-Gr.) **ömeç çorbası** Mercimek büyüklüğündeki hamurları kaynar suda pişirerek yapılan çorba. (-Gr.) (s. 3334).

özemeç 1. Sütle ayran karışımı. (-Hat.) 2. İçine ekmeğe doğranmış sıvı yiyecek, papara. (-Hat.) (s. 3370).

serlemeç Kor üstünde pişirilen ekmeğe. (-Isp.) (s. 3592).

sıkmaç 1. Bulgur ve kıyma ile yapılan köfte. (-Mr.; -Ada.) 2. Dürülerek yenilen kalın ekmeğe. (-Kn.) (s. 3607).

terlemeç [terlenbeç] Tuzlanmış ekşi nar, erik, çağla ve koruk gibi şeyleri ağzı kapalı bir kap içerisinde sallayıp sulandırarak yapılan bir çeşit yiyecek, çerez. (-Dz.; -Gaz.) (s. 3892).

umaç [uvmaç] 1. Bir yemek çeşidi. (-Isp.) 2. Una su katılarak yapılan bulamaç, çorba. (-Bybrt; -Kr.) [uvmaç] > (-Ks.) 3. Yağ, un, tuz karışımından yapılan çörek. (-Bybrt Kr.) 4. Nohut büyüklüğünde yapılan hamur topağı. (-El.) 5. Yufkanın ufalanarak yağda kızartılmasından oluşan bir yemek. (-Sv.) (s. 4035).

üfelemeç [üğmeç] Yufka ekmeğin ufalanıp, yağda kızartılmasıyla yapılan bir yemek. (-Es.; -Ks.; -Mr.; -Krş.) [üğmeç] > (-Gr.; -Sv.) (s. 4059).

yağlamaç [yağlambaç] Sacda pişmiş, üstüne tereyağı sürülmüş ekmeğe. (-Ky.) (s. 4121).

yırtmaç Üzüm yaprakları, kıyma, ve pastırmayla yapılan ekşi bir yemek. (-Çr.) (s. 4275).

tutmaç Ekşili, mercimekli hamur çorbası. (-İç.) (s. 4000).

tutmaç aşısı Üstüne kavrulmuş kıkırdak dökülerek yenilen bir çeşit hamur çorbası. (-Çr.) (s. 4000).

b. -mAç (<-mA+cA) eki

-mAç ekinin ikinci teşekkülü, -mA fiilden isim yapma eki ve +cA⁵ isimden isim yapma ekinin birleşimi (-ma+cA>-mAç) neticesindedir. Bu yeni oluşum esnasında ikinci ekin son sesi düşmüş, ötümlü olan /c/ sesinin ise kural gereği ötümsüzleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ek, oyun, eğlence, araç-gereç, mekân ve daha başka soyut ve somut isimler türetmede kullanılmıştır.

-mAç ekine geçmeden evvel bu ekin ortaya çıkmasını sağlayan -mA+cA birleşimi üzerinde durmakta fayda vardır. -mAcA eki tespitlerimize göre orta Türkçe döneminden itibaren söz yapımında kullanılmaya başlanmış olmalıdır. İncelenen tarihî metinlerde -mAcA eki ile türetilmiş birkaç örnekle karşılaşılmıştır. Bunlardan en eskisi,

⁵ Çekim ekleri arasında sayılan +cA eki bu birleşimde kalıcı isimler türeten bir yapım eki görevindedir. -mA ve +cA'nın birleşimi ile türetilen isimler *kesmece karpuz, yarmaca erik* örneklerinde görüldüğü üzere aslında birer sıfat görevindeyken zamanla ardından gelen isimlerin atılmasıyla kalıcı isim durumuna gelmiş olmalıdırlar (Korkmaz, 2005, s. 65). Bu birleşimin başka bir varyantı olan -mAç eki ile türetilmiş sözcüklerin büyük bir kısmında da aynı durum söz konusu olup biçim olarak kalıcı isim konumundadırlar.

Kıpçak Türkçesi eserlerinden KM'de (Topralı vd. 2007, s. 89) karşılaşılan ve sıfat görevinde kullanıldığı anlaşılan **atmaca toğan** "atmaca" örneğidir. Daha sonraki yüzyıllarda ise ek Çağatay Türkçesi sözlüklerinden ŞS'de (Kunos, 1902, s. 101) **yarmaca** 'bişme olmayan odun', **kırmaça** 'parça şeyler' (s.131) örneklerinde isim unsuru olarak karşımıza çıkmıştır. Günümüz Türk lehçelerine gelince⁶ ekin Oğuz grubu dışında, Özbek Türkçesinde -machoq şeklinde **topishmachoq** 'bulmaca', **bekinmachoq** 'saklanbaç', **aylanmachoq** 'girintili çıkıntılı' (aylan- dönmek, dolaşmak) (Yıldırım, 2012, s. 54); Kırım-Tatar Türkçesinde **bulmaca**, **tapmaca** 'bilmece', **çekmece** (Yüksel, 2007, s. 835) gibi oyun, eğlence vb. türü birkaç isimde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Oğuz grubu lehçelerinde ise Azerbaycan Türkçesinde **tapmaca** 'bulmaca', **atmaca** 'alaycı söz', **boğmaca** 'hastalık türü' (Kartallıoğlu; Yıldırım, 2007, s.189); Türkmen Türkçesinde **goşmaça** 'ilave etme', **tapmaça** 'bilmece' ve Gagavuz Türkçesinde **bilmeyce**, **bilmemeyce** 'bilmece' (Biray, 1999, s. 179) örneklerinde görüldüğü üzere birer ikişer sözcükte karşılaşılan ekin Türkiye Türkçesindeki kullanımını diğerlerine nazaran oldukça fazladır. Bu da demek oluyor ki ek Oğuz lehçesinde ve özellikle Türkiye Türkçesinde kullanım alanı bulmuştur. Türkiye Türkçesi yazı dilinde -mAcA eki ile türetilmiş şu örnekler bulunmaktadır: **aldatmaca**, **atmaca**, **bilmece**, **boğmaca**, **bulmaca**, **çekmece**, **çelmece**, **darılmaca**, **doğmaca**, **dürmece**, **düzmece**, **görmece**, **gülmece**, **içmece**, **kandırmaca**, **kapı kapamaca**, **kapmaca**, **kesmece**, **kestirmece**, **kızmaca**, **korkutmaca**, **koşmaca**, **kovalamaca**, **köşe kapmaca**, **kurmaca**, **örtmece**, **sormaca**, **saymaca**, **seçmece**, **silmece**, **şaşırtmaca**, **şişirmece**, **uymaca**, **uydurmaca**, **yaşamaca**, **yanılmaca**, **yanılmaca**, **yakıştırmaca**, **yutturmaca**, **yüzlemece**, **yüzleşmece** (Türkçe Sözlük, 2011). Bu örneklerin büyük bir kısmında kalıcı isim türetmiş olan ek, aynı zamanda bir kısmında sıfat ve zarf görevlerinde kullanılmıştır. Ekin ağızlarda kullanımlarına gelince Güzel (2019, s. 434-438) tarafından **basmaca**, **dürtmece**, **tutuşmaca**, **çatmaca**, **dinlenmece**, **oymaca** vb. yiyecek, oyun, eğlence, hastalık, araç-gereç, yer ve daha başka somut ve soyut isim türü toplamda yetmiş üç adet örneği tespit edilmiştir.

-mAc ekinin teşekkül noktası olan -mAcA ekinin Türkçedeki seyri hakkında verilen bu bilgiler doğrultusunda ekin tıpkı -mAc eki gibi Türkçenin belirli bir evresinden sonra türetimde yer aldığı ve günümüzde de bu özelliğini devam ettirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Böyle olunca akıllara şu soru gelmektedir: Bu ekle sözcük türetiliyorken neden bazı sözcüklerde benzer işlevlere sahip olan -mAc (<mAcA) oluşumu ortaya çıkmıştır? Bu sorunun cevabını bulmak için bu -mAc ekinin tarihte ne zaman ortaya çıktığı, nasıl bir kullanım alanına sahip olduğu üzerine detaylı bir şekilde eğilmek gerekir.

Tarihî metinlerde -mAcA'dan ortaya çıkmış olan -mAc eki ile ilgili çok fazla örneğe rastlanılmamıştır. DLT'de **kıymaç börk** 'Çiğiller tarafından giyilen keçi kılından yapılan beyaz şapka' (522. varak) şeklinde bir örnek bulunmaktadır. Clauson (1972, s.

⁶ Çağdaş Türk Lehçelerinden *Türkmen, Gagavuz, Yeni Uygur, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Nogay, Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Altay, Hakas, Saha ve Çuvaş Türkçeleri* için Türk Lehçeleri Grameri (ed. Ercilasun, 2007) adlı esere bakılmış fakat ekin bu lehçelerde varlığı ile ilgili bir bilgiyle karşılaşılmamıştır.

677), **kıymaç** (**kıdmaç**) sözcüğündeki -mAç eki için genelde yemek isimleri türetmede kullanıldığını, bu örnekte daha önceden görülmemiş bir kullanıma sahip olduğunu ifade etmiş, sözcüğün XV. yüzyılda Çağataycada “şehla, şaşı göz” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Bu sözcük⁷ Harezmi Türkçesi eserlerinden KE’de (Ata, 1997, s. 405) yine gözle ilgili olarak **kuymaç** ‘süzgün’ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. DLT ve bahsedilen diğer eserlerde iki farklı anlama gelen sözcükteki -mAç eki, -mA+aş teşekkülüne sahip olamayacağına göre, muhtemelen -mAcA ekinden ortaya çıkmış olmalıdır ya da (daha uzak bir ihtimal olarak) tıpkı Räsänen’in (1957, s. 134) düşündüğü gibi -mA+ç şeklinde bir ekin varlığı akıllara gelmelidir. Bu örnek dışında Kıpçak Türkçesi eserlerinden EZ’de (Atalay, 1945: 226) **örmeç** ‘kıl ve saç gibi şeylerin örülmüşü’ örneği ile karşılaşılmıştır. Bu örnekte ekin -mAcA ekinden ortaya çıkmış olduğu daha açıktır.

Günümüz Türk lehçeleri incelendiğinde ise ekle ilgili Kumuk Türkçesinde **yırmaç** ‘sökük, delik’, **qısmaç** ‘mengene’ (Pekacar, 2007, s. 970); Karakalpak Türkçesinde **janıltpaş** ‘yanıltmaca’ (Uygur, 2010, s. 102); Kırgız Türkçesinde **cañılmaç** ‘yanıltmaca’, **tol-moç** ‘dolgun, şişman’ (Kasapoğlu Çengel, 2006) örnekleri ile karşılaşılmıştır. Fakat bu bu lehçelerde -mAç eki haricinde -mAcA kullanımının olmaması ayrıca dikkat çekicidir.

Ekin Oğuz grubunda, Gagavuz Türkçesinde **aldamaç** “ziyafet”, **dolanmaç**, **yanılmaç**, **dönemeç**, **örtmeçli** “kapalı” (Özkan, 2007, s. 106); Azerbaycan Türkçesinde **yanılmac**, **dolanbac**, **atlanbac** “birdirbir oyunu” (Kartallıoğlu; Yıldırım, 2007, s.189), Türkmen Türkçesinde **aylanmaç** ‘dönüş, devir’ (Hanser, 2007, s.156) örneklerine rastlanılmıştır.

Türkiye Türkçesindeki seyrinde ise tarihî metinlerde birkaç örnekte rastlanılan ek -dil devrimi esnasında yeni türetilen sayılı sözcükler dışarda tutulursa - asıl olarak ağızlarda kullanım alanını bulduğu görülmektedir. Buna göre ek Türkiye Türkçesinin tarihsel söz varlığını barındıran TarS’da (TDK, 2009), **dilmeç (II)** ‘Delik, yırtmaç’ XV. yüzyılda bir eserde; **burmaç** ‘ucu çengel gibi eğri demir’ XVI. yüzyılda bir eserde; **dolamaç** ‘Dolambaçlı, eğri büğrü, karışık’ XIV, XV ve XVI. yüzyılda birer eserde; **dolmaç** ‘Dolmuş, doldurulmuş’ XV. yüzyılda “dolmaç dere...” şeklinde bir eserde; **soymaç** ‘soyulmuş, çıplak’ XV. ve XVI. yüzyıllarda birer eserde ve **seyirtmeç** ‘ucu ilmekli kement’ XVI. yüzyılda bir eserde tanıklanmıştır.

Türkçe Sözlük’te (TDK, 2011) **ayırmaç** ‘hukuk Bir şeyi benzerlerinden ayırt etmeye yarayan durum veya öge, farika’ (s. 205); **demeç** ‘Yetkili bir kimsenin bir konuda yayın organlarına yaptığı açıklama, beyanat (s. 618); **eğmeç** ‘1. isim Kavis. 2. isim Çay ve ırmağın dönemeç yeri’ (s. 762); **katışmaç** ‘Benzer olmayan maddelerden oluşmuş bütün, agrega’ (s. 1351); **kazmaç** ‘kazaratar’ (s. 1374); **kömeç** ‘isim, bitki bilimi Papatya

⁷ Bu sözcük Şemseddin Sâmî’nin Kamus-ı Türkî’de (2010, s. 611) “kaymaç” Çinli gözü gibi kuyruklu yukarı çekik göz: Moğollar’ın gözleri kaymaçtı” şeklinde geçmektedir. DLT’de geçen “kıymaç börk” ise “tıftikten yapılmış, beyaz renkte ve sarık biçiminde” (Sarı, 2017, s 90) bir börk türü olup Türkler arasında hala kullanılan bir börk çeşididir. Dolayısıyla börk ismi olan kıymaç sözcüğü kıy- (kesmek ya da <kıdıgla- kenar dikmek?) fiil kökünden, göz şekli olan diğer okunuşun ise kay- fiil kökünden (yukarı doğru kayan göz şekli) türemiş iki ayrı sözcük olabileceği tarafımızca düşünülmektedir.

ve ayçiçeğinde olduğu gibi, sapın yassılaştırmış ve genişlemiş ucu üzerinde çiçeklerin yan yana toplanmasıyla oluşan çiçek durumu' (s. 1498); **yanıltmaç** '1. Karşısındaki yanılıp başka şey söylemesine yol açacak biçimde düzenlenmiş söz. 2., edebiyat Yanıltmaca' (s. 2521); **yırtmaç** 'Çoğunlukla etek, paça veya kol yeninde, dikilmemiş uzunca açıklık' (s. 2595) sözcükleri bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında ise yazı diline oranla oldukça fazla örneği ile karşılaşılan ekin kullanım alanları -mAcA ekine benzemektedir. DS'deki (TDK, 2009) araç gereç, oyun eğlence, mekân ve türlü soyut ve somut isimleri türeten ekin, kimi sözcüklerde (bk. **sıkmaç**, **ayartmaç**, **kömmec**, **burmaç**, **yarmaç**) "-mış sıfat fiil" ile aynı işleve sahip olduğu görülmüştür.⁸ Ayrıca sadece Bolu-Düzce yöresinde "-mAsInA" yapısına benzer bir şekilde **uzunlamaç**, **diklemeç**, **köşelemeç**, **tepelemeç** örneklerinde zarf görevinde kullanıldığı saptanmıştır. Kimi örneklerde (bk. **bakmaç**, **basımbaç**, **bulmaç**, **çevirtmeç**, **sormaç**) ise ilgili fiil kökünün "yapılması amacını taşıyan" anlamı bulunmaktadır.

Sözlükteki -mAcA>-mAç eki ile türetildiği anlaşılan örnekler şunlardır:

ağmaç Tepenin arkası, tepenin görünmeyen yeri. (-Bil.) (s. 102)

ağdırmaç çöğdürmeç [ağdırma çöğdürme] Tahterevalli oyunu. (-Kü.) (s. 88)

akıtmaç Hayvanların alnından burnuna doğru uzanan beyaz leke. (-Krş.) (s. 154)

akmaç Çağlayan, ırmak veya derede suyun hızlı aktığı yer (-To.) (s. 158)

alamaç [alambaç, alambaş, alanbaç, alavaç] 1. Yüksek alev, çalı, ot ateşi: Haydi alamaçlı ateş yakalım. (-Ank.; -Krş.; -Ky.; -Nş.; -Kn.; -Ada.; -Mn.; -Es.; Ur.; -Hat.; -Yz.) [alamaş] > (-Gaz.) [alambaç] > (-Nğ.; -Kn.) [alambaş] > (-Gaz.; -Mr.; -Osm, -Ada.) [alanbaç] > (-Çr.) [alavaç] > (-Kn.) (s. 192)

almaç vermeç Alıp verme, alışveriş. (-Mr.) (s. 226)

artırmaç [arttırmaç] Bir çeşit çocuk oyunu. (-To.; -Gr.; -Sv.) [arttırmaç] > (-İç.) (s. 335)

artmaç Çuvala doldurulmuş ve çıplak hayvanın sırtına heybe gibi atılmış yük: Eşeğin semeri olmadığından yükünü artmaç ediverdim. (-Mğ.) (s. 336)

aşırtmaç Sırt ve bayırların geri tarafı, görünmeyen yüzeyi. (-Brd.; -Es.; -Çkr.; -Mğ) (s. 356)

aşırtmaç Semer paldımının aşağıya düşmemesi için sağrı üzerinden ve iki yandan paldıma bağlanan yün veya kayış kemer. (-Isp.; -Dz.; -İz.; -Mn.; -Brs.; -Bil.; -Kc.; -Bo.; -Gaz.; -Sv.; -Krkl.; -Krş.; -Nğ.; -Kn.; -Ant.) (s. 356).

atmaç [atmaca] Çocukların kuş vurdukları sapan. (-Ank.) [atmaca] > (-Kc.) (s. 366)

atlamaç Dere veya çay içine bir adım aralıkla konulmuş geçit taşları (s.65)

ayartmaç Ayartılmış, şaşırtılmış: Bizim yapının üstüne bir ayartmaç güvercin kondu. (-Çr.) (DS, 2009, s. 408)

ayırtmaç Başka yere dikilmek üzere ağaçtan kesilen dal. (-Brs.; -Mr.; -Kn.) (s. 430)

aymaç Karışık, dökük saçık. (-Krş.) (s. 424)

⁸ Ek, DS'de (TDK, s. 3099) ayrıca madde başı olarak verilmiş ve "-maç (III) "-mış, -miş" eki yerine kullanılır: tutmaç (tutulmuş). (-Tokat.)" açıklamasında bulunulmuştur.

- ayırtmaç** Yol kavşağı, iki yolun ayrıldığı yer. (-Yz.) (s. 430)
- bakmaç** Bir tepede çevresinin en iyi görülebildiği yüksek yer, gözetleme yeri. (-To.) (s. 495)
- basımbaç** İskele (-Ay.) (s.536)
- basmaç** Yazı tura oyunu. (-Mr.) (s.544)
- bazlamaç**⁹ Bir çocuk oyunu. (-Gaz.) (s. 586)
- bulamaç [bulambaç]** 1. Sulu çamur. (-Isp.) [bulambaç] > (-Sv.) 2. Ak sıva. (Af.) 3. Hayvanlara verilen sulu yem. (-Isp.; -Mr.; -Krş.) (s. 786)
- bulmaç** Yitik. (-Kn.) (s. 789)
- burmaç** Eğirilmek üzere bükülmüş yün. (-To.; -Krş.; -Kn.; -İç.) (s. 800)
- bükmeç [bükemeç; bükembeç; bükümbeç; bükümeç]** Dönemeç. (-Mr.; -Kü.; -Ada.; -Çr.; -Or.; -Sv.) [bükemeç] > (-Dz.; -Ay.; -İz.; -Zn.; -To.; -Or.; -Dy.; -Yz.; -Krş.; -Ant.) [bükembeç] > (-Dz.; -Sv.) [bükümeç] > (-Brd.) (s. 818)
- çalmaç** (I) Tahtadan yapılmış kap. (-Brs.; -İst.; -Zn.; -Ks.; -Çkr.; -Sv.; -Ank.; -Ant.) (s. 1059)
- çalmaç** (II) Yaylada hayvan sığınağı. (-Yz.) (s. 1059)
- çevirtmeç [çevirtme]** Topaç: *Anne şu oğlana baksana benim çevirtmemi aldı.* (Çr.) (s. 876)
- dırmaç [dırbaç, dırımaç, dumaç]** 1. Yünden yapılan ve insanın sırtına konulan yükün düşmemesi için koltuk altından geçirilerek bağlanan ip. (-Ml.; -Ky.; -Nğ.) 2. Sirta bağlanarak taşınan yük. (-To.; -Ml.) (s. 1471)
- dolamaç (I) [dolambaç, dolanbaç]** 1. Dönemeç, viraj: *Otobüs dolamaçta yuvarlanmış.* (-Isp.; -İz.; -Gm.; -Ar.; -Ezm.; -Ezc.; -Ml.; -Hat.; -Ank.; -İç.) 2. Saklamaç oyunu. (-Isp.) (s. 1543)
- dolmaç** 1. Yastık. (-Ay.); 2. Toplantı yeri. (-Ank.) (s. 1547)
- döğmeç** Yıkamak için ıslatılmış ve üst üste yığılmış çamaşır. (-Çkl.) (s. 1570)
- dökmeç [dökmece]** Bir tepsiye bir kat yufka kırıntısı, bir kat dövülmüş ceviz olmak üzere kat kat döşenen ve üzerine eritilmiş yağla pekmez şerbeti dökülerek yapılan bir çeşit tatlı. (-Nğ.) [dökmeç] > (-Nğ.) (s. 1573).
- dürmeç** Birçok pamuk demetinin bir araya sarılmasından meydana gelen yığın. (-Mğ.) (s. 1634)
- durmaç** Sirta yük yüklemek için kullanılan yünden ya da kıldan yapılmış ip. (-Gr.; -Tr.) (s. 1606)
- eğmeç** 1. Yay. (-Kn.); 2. Ağaç dallarını eğmek için kullanılan ucu eğri sırık. (-İst.; -Ant.); 3. Loğ taşının yay biçimindeki ağaç sapı. (-Isp.; -Kn.) 4. Kuş tutmak için kullanılan sepetlerin ağzına takılan yay gibi ağaç parçası. (-Isp.); 5. Baston. (-Isp.; -Brd.);

⁹ Buradaki bazlamaç sözcüğü, bazla-ma+aş değil; bazla-ma+ca < **bazlamak** "1. Topak halindeki hamuru (pazı) açmak, yassılamak. (-Sk.; -Or.; -Gr.; -Sv.); 2. Bir şeyi yere yapıştırmak yatırmak: *Güreşte Mehmet, Hasan'ı sirt üstü yere bazladı.* (-Or.)" (s. 586) oluşumuna sahip olmalıdır.

-Ank.) 6. Üzerine cibinlik konulan ağaçtan yapılmış araç. (-Isp.); 7. Tek atlı arabalarda hayvanın boynuna geçirilen hamut. (-Ba.); 8. Kuyudan su çekmek için kullanılan ucu eğri ağaç. (-Ml.); 9. Çay ya da ırmağın kıvrıntı yeri. (-Sn.) (s. 1673)

germeç 1. Bir yeri bölmek, sınırı belli etmek için yapılan tahta perde. (-Isp.; -Ks.; Sm.; -To.); 2. Ağaçtan yapılan su oluğu. (-Ama.) 2. Sürekli açık ya da büyük ağız (argo). (-Or.; -Gr.; -Tr.)3. Kapı, pencere üstlerine konulan taş ya da ağaç. (-Nğ.); 4. Su değirmeni oluklarında, kanallarda suyu kesmek, dışarı akıtmak için kullanılan tahta ya da sac kapak, sürgü. (-Or.; -Gr.; -Tr.) (s. 2004)

gıcirtmaç Tahterevalli ya da tahterevalliye benzeyen bir oyun aracı. (-Ml.; -Mr.) (s. 2028)

günlemeç Tarih. (-Mr.) (s. 2230)

hüngülmeç Tahterevalli. (-Gaz.) (s. 2450)

kanırtmaç [kañırtmaç] 1. Fide, ağaçtan koparılan çelik. (-Brd.; -Ay.; -İz.; -Mn.; -Brs.; -İst.; -Sn.; -Mğ.); 2. Kaldıraç. (-Isp.; -Dz.; -Hat.; -Sv.; -Ky.; -Nğ.; -Kn.; -Ant.); 3. Yalan, abartılmış söz. (-Sv.); 4. Zıt, ters: Onun için kañırtmacıma gidiyor. (-Ada.) (s. 2624)

karmaç 1. Saman, toprak ve su karışımı çamur. (-Çr.); 2. Taş ve kerpiç evlere yapılan toprak sıva. (-Çr.); 3. Kepek, küspe vb. karışımı hayvan yemi. (Nş.); 4. Ekmek ufağı ile peynir karışımı. (-Krş.) (s. 2665)

kıstırmaç Kadın tepeliklerinin önüne dikilen altın dizisi. (-Brs.) (s. 2845)

koldakmaç¹⁰ Cepken, yelek, içlik gibi kolsuz giysi. (-Brs.; -Kü.; -Kc.; -Bo.) (s. 2909)

koyultmaç 1. Yeni yavrulmuş hayvanın ilk sütü, ağız. (-İz.; -İst.; -Ed.; -Tk.); 2. Sonbaharda doğal olarak koyulaşan ya da kaynatılarak koyulaştırılan süt. (-Af.; -Ba.; -Ama.; -Sv.; -Ank.; -İç.) (s. 2943)

kömmeç Gömülmüş: *Patatesi kömmeç etdik.* (-Ky.) (s. 4568)

köşelemeç Köşelemesine, köşesine doğru. (-Dzc) (s. 2979)

sapırtmaç Sine indirilen ölünün üstüne konulan aynı boyda kısa ve düzgün ağaçlar. (-Ky.) (s. 3541)

sekmeç 1. Tarla ve bahçelerdeki basamak biçiminde düzlükler. (-Isp.; -Ba.; -Gr.; -Ank.); 2. Merdiven, merdiven basamağı. (-İst.; -Gr.; -İç.) (s. 4680)

sıkmaç Bir avuç dolusu şeyin sıkılmış durumu (helva, köfte vb.). (-Hat.) (s. 3607)

sıyirtmaç Bir çeşit ip bağlama biçimi: *Atı kürmeyh, dananın kıçını sıyirtmaç bağla.* (Kr.) (s. 3625)

sinenbeç [siğnenmeç, sinmece, sinmemmeç, sinnenbeç, sinnenmece, sinnenmeç] Saklambaç oyunu. (-Isp.; -Sm.; -Çr.) (DS, s. 3640)

sormaç Bebeklere, tülbent içine tatlı konularak yapılan emzik. (-Ay.) (s. 3666)

soymaç 1. Kirli giysi. (-Nğ.); 2. Beden, çıplak vücut: *Yüzden kemcik ama soymacı eyi.* (Nğ.) (s. 3670)

söbelemeç Yumurta biçimi, oval: Sobe yüzü, sobe tabak. (-Dzc) (s. 3672)

¹⁰ Muhtemelen bu sözcük "kola takmaca" yapısından evrilmiş olmalıdır.

tepelemeç [tepelemece, tepelemesine, tepelemesiye] Tepe biçimi oluşturacak denli dolu. (-Dzc) (s. 3882)

uzunlamaç Uzunluğunca, uzunlamasına. (-Bo.) (s. 4053)

yalamaç Ağız çevresindeki yemek bulaşığı. (-Or.) (s. 4137)

yarmaç [yarmaça] İri yarılmış ağaç, odun. (-To.; -Gr.; -Tk.) (s. 4188)

yarmac [yarmacı] Kara nohudun döğülmüşü. (-Ml.) (s. 4188).

yartmaç 1. Kesilmiş dal, ağaç parçası, odun. (-Çkl.; -Gaz.; -Ky.) 2. Çam, çıra parçası. (-Ada.; -İç.) 3. Kütük. (-Hat.); 4. Kütük gibi iri adam. (-Hat.) (s. 4190)

yırtmaç Vadi. (-İz.; -Brs.) (s. 4275)

yumulmaç Saklambaç. (-Kc.; -Or.; -Hat.) (s. 4317)

c. -mAç (<-ma+cI) eki

-mAç ekinin teşekkülü hakkında Ercilasun'un¹¹ (1973) ortaya koyduğu ve ekle ilgili bilgi veren diğer araştırmacıların da hemfikir olduğu nokta, -mA+aş ve -mA+cA biçimlerindeki iki farklı yapının zamanla aynı biçime büründüğüdür. Ancak ekle türetilen bazı örneklerin işlevleri göz önüne alınınca bu iki oluşumdan daha başka bir yapının da olma ihtimalini akıllara getirmektedir. Bu da -mA+cI birleşimidir.

Fiilden isim yapan -mA ekinin ardına +cA (*bilmece*), +IA- (*sarmala-*) ve +II (*uzatmalı*) eklerini alarak birleşik ek yapısı oluşturduğu çeşitli kullanımları mevcuttur. Ancak bu ekin ardına +cI isimden isim yapma eki de eklenebildiği hâlde dilbilgisi kitaplarında bu ekler ayrı ayrı ele alınmış olup birleşik ek olarak değerlendiren olmamıştır¹². Zülfikar (2011, s. 118), -mA ekini açıklarken fiilden iş, hareket adları yapan bir ek olduğunu, -mA ekiyle isimleştirilmiş biçimlere -cI eki eklenerek birçok meslek adı elde edildiğini ifade etmiş, **oymacı, döşemeci, dokumacı** örneklerini vermiştir. Türkçe Sözlük'te (TDK, 2009) ise bu iki ekin yan yana geldiği hatırı sayılır sayıda örnek bulunmaktadır: **açmacı, aktarmacı, araştırmacı, abartmacı, bağlamacı, bağdaştırmacı, basmacı, baştan savmacı, betimlemeci, bozmacı, budamacı, çakmacı, çalmacı, çalışmacı, çığırtmacı, çizmeci, dayanışmacı, dayatmacı, denemeci, doğramacı, dokumacı, dökmeci, döşemeci, dövmeçi, düzenlemeci, düzmeçi, eleştirmeci, görüşmeçi, göstermeçi, gözlemeci, hapazlamacı, havalandırmacı, incelemeci, işlemeci, işletmeçi, karşılaştırmacı, kırmacı, kakmacı, kapamacı, kaplamacı, kavurmacı, kışkırtmacı, konuşmacı, kurtarmacı, kaytarmacı, köşe dönmeçi, kuşatmacı, oymacı, öykünmeçi, özleştirmeçi, pazarlamacı, planlamacı, saçmacı, satın almacı, sayılamacı, seçmeçi, sığınmacı, silmeçi, sondalamacı, soruşturmacı, süslemeçi, şekerlemeçi, tanıtmacı, tartışmacı, taş basmacı, taşımacı, taşlamacı, tepeden inmeçi, uydurmacı, uzlaşmacı, yarışmacı, yayılmacı, yanılmacı, yaymacı, yazmacı, yermeci, yıkmacı, yoklamacı. Bu örneklerle bakıldığında bu yapının sadece**

¹¹ -mA+aş birleşimi hakkında Banguoğlu (2007, s. 268) da bilgi vermekte olup eserinin ilk baskısı 1959 yılı olduğunu dikkate aldığımızda, bu teşekkülden ilk bahsedenin onun olduğu düşünülebilir.

¹² Dilbilgisi kitaplarında yapım eki olarak ele alınmayan bu yapı, İlker (2013) tarafından "Manisa ağzında şimdiki zaman işlevli -mAçI eki" başlığı altında tek bir yazıda karşımıza çıkmıştır. Bu çalışmada -mAçI ekinin şimdiki zaman işlevi ve bu işlevi nasıl kazanmış olabileceği irdelenmiştir.

meslek adı yapmaya yaramadığı, daha başka işlevlere de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, -mA ve +çI ekinin bir araya geldiklerindeki en belirgin işlev, ilgili eylemin belirttiği işi, hareketi veya durumu yaparı göstermektir. Çalışmanın konusu gereği burada ekin daha başka özelliklerine değinilmeyerek -mAç eki ile olan ilgisi üzerinde durulacaktır.

Eski Türkçede -mA eki birtakım isim ve sıfat türü sözcükler yapmaktadır (Gabain, 1988, s. 57; Eraslan, 2012, s. 107; Hacıeminoğlu 2008, s. 25) . -çI eki ise çeşitli işlevlerde ve oldukça üretken bir ek olarak karşımıza çıkar (Erdal, 1991, s. 113). -mA+çI yapısı ile karşılaşılan en eski örnekler ise Kutadgu Bilig'dedir. Eserde **kırmaçı** 'deri işlemesi ile uğraşan kişi' (Arat, 1979, s. 251) sözcüğü bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Gedikli (2004, s. 1205), Kutadgu Bilig'de geçen **tilmaç** 'tercüman' örneğinin eserin Fergana nüshasında **tilmaç** biçiminde geçtiğini aktarmaktadır. Çağatay Türkçesi eserlerinden ŞHD'de (Karasoy, 1998, s. 672) **yağmaçı** "yağma yapan" örneği vardır. Ayrıca Gedikli (2004, s.1214) XIV. yüzyılda bir Azerbaycan kökenli şairin adının **Tutmacı** olduğu bilgisini vermektedir.

TarS'da (TDK, 2009, s. 4260) XVI. yüzyıla ait bir eserde **yamacı** 'yama yapan' ("*ya-kapatmak, örtmek" Gülensoy, 2007, s. 1049) örneği geçmektedir. Kamus-ı Türkî'de **basmacı** '1.tülbent üzerine kalıp basan kişi 2.matbaacı 3.basma yapan ve satan kişi' (s. 105); **bozmacı** 'tamirci, eskici' (s. 146); **çakmacı** 'kalıp çakarak gümüşün üzerine kabartma resmi yapan kuyumcu' (s. 189); **doğramacı** 'doğrama işleriyle meşgul olan sanatkâr' (s. 261); **dökmeci** 'madenleri eriterek muhtelif şeyler yapan' (s. 269); **kaçırmacı** 'mal kaçırarak kaçakçı' (s. 559); **kapamacı** 'elbise ve ayakkabı gibi nesnelere satan kişi' (s. 584); **kaplamacı** 'bir şeyi altın veya gümüş ile kaplayan kişi' (s. 587); **oymacı** 'doğrama zinetlerini yapan doğramacı' (KT, 941); **yoklamacı** 'askeri künye defterini teftiş ve kontrol eden müfettiş' (s. 1335) örnekleri bulunmaktadır. Bunlara ek olarak ağızlarda **doğrultmacı** 'kaporta tamircisi' (Güzel, 2019, s. 104); **dökmeci** 'işportacı' (DS, s. 1573); **düzmeci** 'yalancı' (DS, 1646) örnekleri bulunmaktadır.

Gedikli (2004, s. 1219), "Dilmaç -Yalabaç (Yalavaç) Denklemi" isimli bir yazı yazmıştır. Bu yazıda **yalabaç** (yalavaç) 'elçi' sözcüğünün **dilmaç** (<*dilamaç) 'tercüman' sözcüğünün bir varyantından ortaya çıkmış olabileceğini savunmuştur. Ayrıca ilgili sözcüklerdeki -mAç eki için -mAk ve -çI eklerinin kısalıp kaynaşması neticesinde ortaya çıkmış bir *fail eki* olarak bahsetmiş, bazı sözcüklerdeki -mAç ekinin -mA+cA ekinden türediğini belirttiği halde (s. 1219), fail eki olan -mAç'ı -mA eki ile değil -mAk eki ile açıklamıştır. Bunun sebebi olarak da -mAk ekinin -mA ekinden daha eski olduğunu düşündüğüne dair açıklamalarda bulunmuştur.¹³

Bu görüşten yola çıkarak Türk dilinde -mAk+çI yapısının bulunduğu sözcükleri taradığımızda -mA+çI yapısından daha az örnekle karşılaştık. Eski Türkçede Kül Tigin Anıtı'nda **armakçı** 'aldatıcı, hilekar' (*ar- aldatmak) (Tekin, 2003, s. 81) sözcüğü

¹³ Ancak -mA ekinin sonradan ortaya çıkmış bir ek olmadığı ile ilgili olarak Karasoy'un (2004, s.6) bu konuda ispatlar nitelikte bilgi sunduğu yazısına bakılabilir.

geçmektedir. Çağatay Türkçesi'nde¹⁴ XV. yüzyılda **örmekçi** 'örümcek' (Karaağaç, 1997, s.600) örneği bulunmaktadır. Tietze (2002, s. 157), M. Ş. Esendal'ın eserinde tanıkladığı **almakçı** 'köy düğününde gelini babası evinden güvey evine getiren kimseler' örneğini vererek al- fiilinin mastarına -cı ekinin eklenmiş olduğunu belirtip, "mastar ile -cı'dan ibaret olan teşekkülü ile karşılaştırılacak başka kelime bulamadık" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Ağızlarda ise iki örnekle ile karşılaşılmıştır: **oturmakçı** 'Konuk: Akşam bizde oturmakçılar vardı.' (-Ba.; -Çkl.; -Brs.; -Kü.; -Ank.); **yalamakçı** 1. Dalkavuk, 2. Açgözlü, bedavacı, asalak, arsız. (-Mğ; -Dz.) (DS, s. 4137).

Yukarıda -mA+cI ve -mAk+cI ek dizilimine sahip örnekleri incelediğimizde her ikisi ile de 'ilgili eylemi yapan'ı belirten sözcükler türetildiğini görmekteyiz. Ancak -mAç ekinin diğer teşekkülleri olan -mA+aş ve -mA+cA yapılarında -mA fiilden isim yapma ekinin kullanılmış olması, -mA+cI birleşimi ile türetilmiş örneklerin sayıca fazla oluşu, ayrıca sayın Gedikli'nin üzerinde durduğu iki sözcüğün tespit edildiği hiçbir eserde ekin -mAk olduğuna dair bir ize rastlanmayıp aksine -mA'lı görünüşü, ekin üçüncü teşekkülünün -mA+cI birleşimi neticesinde olduğu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Ağızlarda geçen aşağıdaki sözcükler eylemi yapana odaklı oldukları için -mA+cI oluşumu içinde değerlendirilmiştir:

çağırtmaç 'tallal' (TS, 2011, s. 480) ve **çığırtmaç** (DS, 1162).

atlambaç Atlaya atlaya giden bir çeşit kiraz kurdu. (-Kc.) (DS, , s. 370).

añırtmaç Vara yoğa bağırان, ağlayan, terbiyesiz çocuk. (-Nğ.) (DS, s. 266).

çövdürmeç Sakat, topal. (-Ks.) (DS, s. 1298).

kañırtmaç Aksi, inatçı: *Ne kañırtmaçtır o!* (-Nğ.) (DS, s. 2624).

yalamaç Kendi işini bırakıp küçük çıkarlar uğruna el işiyle uğraşan: *Yalamaç adam kırda pirinç ararken, evdeki bulguru yitirir.* (-Dz.; -Çkl.) (DS, s. 4137).

yertmeç Uyan, bağlı olan (kimse). (-Kn.) (DS, s. 4254).

öğünbeç Kendini beğenen, onurlu. (-Çr.) (DS, s. 4622).

pıtlamaç Sessiz, suskun (kimse). (-Ank.) (DS, s. 3450).

sümbeç Her şeye karışan. (-Kü.) (DS, s. 3709).

sürtmeç Başı boş dolaşan (*Mrş*) (Akt. Güzel, 2019, s. 443)

tutmaç Çoban. (-Ky.) (DS, s. 4000)

uydurmaç Uydurmacı. (-Or.) (DS, s. 4048).

Dilmaç 'tercüman' (en eski 'tilmaç' Kutadgu Bilig) ve **sığırtmaç** 'sığır çobanı' (en eski Dede Korkut) sözcüklerinde yine 'yapanı belirten' ek, görünüş olarak isimlere eklenmiştir. Bu durumla ilgili ayrıca ağızlarda kullanılan **nakırtmaç**¹⁵ [nahırcı] Çoban. (-Mn.) (DS, 3232) örneğini de ekleyebiliriz. Bu örnekler hakkında, isim kökü ve ek

¹⁴ Çağatay Türkçesinde -mAk+cI oluşumu, yakın gelecek zamanı ifade etmesiyle daha başka bir işlevde kullanılmakta olup bu yönüyle ekin kullanımı daha canlıdır. Bk. Eckmann (2005, s.102).

¹⁵ **nahır** [**nakır**] 1. Değişik tür hayvanlardan oluşan sürü. (-Gm.; -Kr.; -Ezm) - 4. Sığırın yayıldığı yer. (Kerkük) 5. Sığırın yayılmaya götürülmek için toplandığı yer. (-Gaz.)

arasında düşmüş olan bir isimden fiil yapma ekinin varlığı ya da -mAç ekiyle türemiş sözcüklerden analogi yoluyla eklendikleri varsayımlarını düşünebiliriz.

Bu bölümde irdelemenin daha uygun olduğunu düşündüğümüz bir başka konu, Dil Devrimi esnasında -mAç eki ile türetilen ve bazı araştırmacıların¹⁶ “yanlış türetim” olarak değerlendirdikleri sözcüklerdir: **almaç** ‘(fizik) Bir elektrik akımını alıp başka bir kuvvete çeviren cihaz, alıcı, reseptör (TS, 2011, s. 102); **bölmeç** ‘Ambalaj içinde bulunan malları birbirinden ayırmaya yarayan koruyucu parça’ (TS, 2011, s. 397); **doğrultmaç** ‘(fizik) İki yönlü bir dalgalı akımı, bir yönlü doğru akıma çevirmeye yarayan aygıt’ (TS, 2011, s. 691); **emmeç** ‘(fizik) Aspiratör’ (TS, 2011, s. 795); **kapamaç** ‘Kilit, sürgü, toka vb.ni kapalı tutmaya yarayan düzeneç’ (TS, 2011, s. 1304); **karmaç** ‘(teknik) Yapı işlerinde harcı karmaya yarayan alet, mikser’ (TS, 2011, s. 1333); **kurutmaç** ‘Mürekkebi kurutmak için kullanılan kurutma kâğıdı ve bunun takılı bulunduğu araç’ (TS, 2011, s. 1540); **sıkmaç** ‘(fizik) Bir akışkanı veya gazı, gereken basınca göre sıkıştırmaya yarayan alet’ (TS, 2011, s. 2094); **soğutmaç** ‘soğutucu’ (TS, 2011, s. 2131); **tutamaç** ‘1. isim Bir şeyin tutulup çekilecek yeri. 2. isim Tutunacak yer, tutamak. 3. isim Telgraf veya elektrik direklerine rahat çıkmayı sağlayan ve ayağa takılan mahmuzlu araç’ (TS, 2011, s. 2389); **yakmaç** ‘(teknik) Sıvı yakıtı kolayca yanabilecek taneciklere ayırarak püskürten araç, brülör’ (TS, 2011, s. 2509); **yıkamaç** ‘Fotokopi makinelerinde veya fotoğraf basımı işinde kullanılan yıkama aleti’ (TS, 2011, s. 2588).

+CI eki isimden isim yapan bir ektir ve yerine getirdiği işlevlerde belirttiği kılıcı çoklukla “kişi”dir. Ekin bu haliyle nesne (araç-gereç vb.) adı yapmada kullanılmadığı söylenebilir. Kılıcı olarak “kişi”nin yanında “nesne”yi de işaret eden ek ise fiilden isim yapma eki olan -ICI ekidir (ör. çırpıcı, verici vb.). Ekin kökeni ise -gU fiilden isim yapma eki ve +çI ekinin birleşmesine dayanır. Yani önce fiil, tıpkı -mA ekini alan sözcükler gibi isimleştirilmekte, ardından -çI eki eklenmektedir. -ICI ve -mAçI eki de dolayısıyla aynı görevde kullanılmaktadır. Örneğin (farklı nesnelere) döşeyen kişiyi gösteren şu sözcükler bunun kanıtıdır: **döşeyici** ‘tesisatçı’ (TS, 2011; s. 718), **döşemeci** ‘koltuk, kanepa tamirati yapan’ (TS, 2011, s. 717). Bundan yola çıkarak -ICI ekinin kılıcı işlevli nesne adı yapmasını -mAçI ve ondan ortaya çıkan -mAç için de düşünmek makul görünmektedir. Kıpçak Türkçesi eserlerinden Kİ’de (Toparlı vd., 2007, s. 279) **tokmaç** ‘tokmak’ sözcüğü bulunmaktadır. Aynı eserde *tokı-* fiili ‘dokumak’ anlamının yanı sıra ‘şiddetle vurmak’ anlamına gelmektedir. Bir aletin adı olan bu sözcük tok+(1)-maç şeklinde olup orta hecedeki kısa /ı/ ünlüsü düşmüş olmalıdır. Ağızlarda geçen **eğirtmeç** ‘yün eğirmeye yarayan araç’ (DS, s. 1673); **bölmeç** Tek dağ. (DS, s. 768); **kanırtmaç** ‘Kaldıraç: Bir ganırtmaç getir de şu çiviği sök.’ (DS, s. 2624); **küsküllemeç**¹⁷ Ağaç ya da demir sopa (havuç, çiğdem vb. çıkarmakta kullanılır) örnekleri aynı zamanda *eğirtici*, *bölücü*, *kanırtıcı*, *küskülleyici* şeklinde düşünülebilir.

¹⁶ Banguoğlu (2007, s. 269), **de-meç** ‘beyanat’ örneğini vererek ekin işlek olmayan, donuk bir ek olması sebebiyle böyle türetimlerin yersiz olduğunu dile getirmiştir. Ercilasun (1978, s. 88) ise ekin alet isimi yapma fonksiyonu olmadığını belirterek bu isimlerin uydurma olduğunu savunur. Korkmaz (2009, s. 95) Ercilasun ile aynı görüşü savunurken, Özcan Gönülal (2020) ise ekin işlek olmadığını ve işlev değişikliğine uğratıldığını dile getirir.

¹⁷ **küsküllemek** ‘Kıyıda balık avlarken sınıkla taş aralarını karıştırmak.’ (-Gr.)

Zülfikar (2011, s.121) da -mAç ekinin görev bakımından -lCl ekine benzer bir ek olduğunu belirterek Dil Devrimi'nde türetilen yeni sözcükler için her iki ekin Fransızca -eur ile biten sözcüklerin karşılanmasına uygun düştüğünü ifade etmiştir. Günümüzde de -mAç eki, araç-gereç yapımında kullanılan bir ek olma işlevini yeni türetilen sözcüklerle devam ettirmektedir. Örneğin KL'de karşılaşılan **kıstırmaç** sözcüğü ' i. deniz. Bir yelkenli gemide donanıma âit halatların içinden geçtiği ve bu halatları sabitlemekte kullanılan kilitlemeli mekanizma' anlamında kullanılan ve başka hiçbir sözlükte karşılaşmadığımızdan yeni türetim olduğunu düşündüğümüz bir sözcüktür.

Sonuç

Bu çalışmada -mAç eki incelenmiştir. Bunun nedeni biçimce tek bir ek görüntüsüne sahip ekin köken bakımından farklı yapılardan oluşmasıdır. Bu yapılar konuyu irdeleyen araştırmacıların hemfikir oldukları $mAç<-mA+aş$ ve $-mAç<-mA+cA$ birleşimleridir. Bu çalışmada bu yapılara ek olarak üçüncü bir oluşumun varlığından söz edilmiştir: Eylemin kılıcısı olan kişi ve nesnelere belirten $-mAç<-mA+cI$ yapısı.

-mAçI şeklindeki birleşim, gramer kitaplarında birleşik ek olarak değerlendirilmemiştir. Fakat bu ek diziliminin (-mA+cI) özellikle Türkiye Türkçesinde hatırı sayılır sayıda örneği tespit edilmiştir. Ayrıca Gedikli'nin yukarıda bahsedilen çalışmasında *dilmaç* sözcüğünün oluşumu için savunduğu fikirler ve özellikle ağızlardaki kılıcı odaklı -mAç'lı örnekler bu ekin üçüncü bir oluşumu olarak -mAçI yapısını akıllara getirmiştir.

-mAçI birleşimiyle ortaya çıkan *eylemin kılıcısını belirtme* işlevi, birtakım -mAç ekli örneklerde de saptanmıştır. Dolayısıyla eylemin kılıcısını belirten -mAçI ekinin geçmiş bir zamanda -dilde en az çaba kanunu gereği olsa gerek- tek heceye düşülmüş olabileceği yahut analogi yoluyla -mAç ekinin bu işlevi üstlendiği tahmin edilmektedir. Dil devriminden sonra ise -mAç ekinin bu işleviyle bir hayli sözcük türetildiği görülmektedir. Ancak hangi işlevle olursa olsun -mAç ekine sahip her sözcüğün <-mA+aş, -mA+cA ve -mA+cI birleşme evrelerinden geçmemiş olduğu, aynı türden daha evvel bu eke sahip örneklerle analogi yoluyla türetildiği de dikkatlere sunulmalıdır.

Bu çalışmada savunulan görüşlerin sağlamlığını arttırmak amacıyla hem tarihî metinlerdeki hem de günümüzdeki -mAç ekine sahip örnekler elden geldiğince tespit edilip gösterilmiş ve ekin teşekkülleri bu doğrultuda açıklanmaya çalışılmıştır. Elde edilen örneklerin tarihî metinlerdeki tanımlanışlarına göre -mAç eki ile ilgili örnekler ilk olarak XI. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Günümüz Türk lehçeleri içerisinde ise yapılan araştırmalar sonucunda en fazla Türkiye Türkçesinde kullanım alanı buldukları anlaşılmaktadır.

-mAç<-mA+aş, ekin yemek adları yapmada kullanılan teşekkülü olarak kabul edilmektedir. Muhtemelen ilk zamanlar sıfat tamlaması olarak kullanılan ve tamlamanın isim unsuru olan *aş* sözcüğü zamanla ekleşmiştir. Ancak her yemek adı -*mA+aş* oluşumuyla mı türetilmiştir? Ağızlardaki birçok örnek bunun böyle olmadığı, -eylemin yapılış tarzını belirten -*mA+cA* yapısı ile de yemek adlarının türetildiğini göstermektedir.

Ekin ilk tespit edilen örneklerinde yemek adı, nesne adı ve eylemin kılıcı kişisini gösteren işlevleri bulunmaktadır. Zaman ilerledikçe çok daha farklı işlevlerde kullanılan ve bir kısmının analogi yoluyla türetildikleri anlaşılan örnekleri ile karşılaşılmıştır. Ayrıca çalışmada ekin çok yönlülüğü gözler önüne serilerek sanıldığı gibi işlek olmayan bir ek olmadığı gösterilmek istenmiştir. Ağızlardaki kimi örnekte ekin *-mİş sıfatfiili* ile benzer bir görevde geçmiş zaman ifadesi taşıması ve *-mAsInA* şeklinde zarf görevinde kullanılması da ekle ilgili ilgi çekici diğer unsurlardır.

Extended Abstract

The suffix *-mAç* is one of the old suffixes of Turkish. Although the suffix is monosyllable, it is a compound suffix. There is a combination of two elements in the formation of suffix. These elements are in the form of *suffix + suffix* and *suffix + root*. The suffix, the earliest examples that was detected from the 11th century texts, can be assumed to have completed these combinations much earlier than this date. The main function of the suffix is also added to the verbs. In some examples, however, it has been observed that this suffix is also added to the names. In the examples of the *-mAç* suffix added to the noun type words, it is estimated that some of this situation arose by analogy, and some of it arose due to the dropping of the *+A-* verb-forming suffix. In addition, it is understood that different variants of the *-mAç* suffix, such as *-bAç*, *-AmAç*, which also make nouns from verbs, emerged after the 15th century.

These attitudes related to the *-mAç* have made it essential to focus on this suffix in detail. In other studies, conducted on the suffix, some determinations of the origin of the *-mAç* was performed. These were related to *suffix+root* combinations *-mA+aş* and *suffix+suffix* combinations as *-mA+cA*. The current study attempted to prove whether these combinations were valid or not, and the *-mA+cI* form was proposed as a third root combination model in terms of *-mAç*. Accordingly, in these three formations, the first suffix *-mA*, from the verb to make a noun is fixed. The suffix *-mA* combined with *+aş*, which is a separate word in the first, *+cA* in the second, and *+cI* in the third formation, resulting in the suffix *-mAç*: *-mAç<-mA+aş*; *-mA+cA* and *-mA+cI*.

The suffix *-mAç*, which has the function of making a food name, has emerged as *-mA+aş>-mAç* as a result of the combination of the verb “*-mA*” and the word “*aş*” (food). The emergence of this suffix was in the form of contraction (/a+/a/) and *-/ş/>-/ç/* change. The main function of this suffix is to derive food and meal names. The words with the suffix often give clues about how the mentioned food is made. We find the oldest examples of the names of foods with the suffix in the 11th century DLT (*tutmaç*, *kağurmaç/kawurmaç*, *kömeç* and *yörgemeç*). Today, Turkey Turkish dialects offer very rich examples. According to the data in the Compilation Dictionary (TDK, 2009), there are many food names with the suffix *-mAç* in Turkey Turkish dialects. However, it is thought that some of them were derived by analogy with the food names with the suffix *-mAç*, whereas some of them were added with the combination of *-mAç<-mA+cA* in terms of suffix function.

The second formation of the *-mAç* is the result of the combination of *-mA* suffix from verb to noun and *+cA* suffix from noun to noun (*-ma+cA>-mAç*). As both suffixes are combined, it is understood that the last sound of the second suffix has

disappeared, and the voiced /c/ sound has become devoiced as a rule. This suffix is used to derive game, entertainment, equipment, place and abstract, and concrete nouns. The oldest example of the suffix -mAç, which emerged from -mAcA in historical texts, there is an example in DLT as *kıymaç börk* 'a white hat made of goat hair worn by Çiğils' (522 leaf). Most of the words derived from this suffix belong to Turkey Turkish dialects.

The third origin of the suffix put forward by us is -mAç<-mA+cI. It is the result of the combination of -mA suffix from verb to noun and +cI suffix from noun to noun (-ma+cA>-mAç). In this combination, the person who performs the action is expressed. The oldest example related to "tilmaç" was detected in the 11th century. The uses of the suffix with this function are mostly encountered in Turkey Turkish dialects. After the Turkish language reform, quite a few new words have been coined in this function.

ESER KISALTMALARI

BM: Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't Ve'l-Kıfçak

DLT: Dîvânü Lügati't-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

EM: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lügati't Türkiyye

EZ: Et-Tuhfet-üz-Zekiyye fîl-Lûgat-it-Türkiyye

İH: El-İdrak Haşiyesi

İML: İbnü-Mühenna Lûgati

Kİ: Kitâb al-İdrâk li Lisân al-Atrâk

KL: Kubbealtı Lügati

ML: Muhâkemetü'l-Luğateyn

ŞS: Şeyh Süleyman Efendi Lügati

ŞHD: Şiban Han Dîvânı

TarS: Tarama Sözlüğü

TDK: Türk Dil Kurumu

TS: Türkçe Sözlük (TDK)

ZT: Zebân-ı Türkî

Kaynakça

- Arat, R. R. (1979). *Yusuf Has Hacip. Kutadgu bilig III, indeks*. K. Eraslan, O.F. Sertkaya, N.Yüce (Haz.). İstanbul: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-enbiya II (Dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- Atalay, B. (1942). *Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme*, İstanbul: Matbaai Ebüzziya.
- Atalay, B. (1945). *Et-tuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye*, Ankara: TDK Yay.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*, (8. bs.). Ankara: TDK Yay.
- Barutcu Özönder, S. (1996). *Muhakemetü'l-lugateyn*. Ankara: TDK Yay.
- Biray, H. (1999). *Batı grubu Türk yazı dillerinde isim*, Ankara: TDK Yay.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-idrâk li lisân al-atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, S.G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford.
- Clauson, G. (2007), Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler. (Uluhan Özalan Çev.), *Dil Araştırmaları Dergisi*, C 1, S 1, 185-196.
- Demirel, E. (2016). *Orta Türkçe sözlüklerindeki söz varlığının eş değerlikler bakımından art süremlili ve eş süremlili karşılaştırması (isimler)*. (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi* (A. U. Elöve, A.Benzer Çev.). İstanbul: Kabcacı Yay.
- Eckmann, J. (2005). *Çağatayca el kitabı*. (G. Karaağaç Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1973). -maç/-meç Eki Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C. 21. İstanbul, 83-88.
- Ercilasun, A. B.(Ed.) (2007). *Türk lehçeleri grameri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânü lugâtî't-Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*, Ankara: TDK Yay.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation I-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (M. Akalın Çev.). Ankara: TDK Yay.
- Gedikli, Y. (2004). dılmaç ~ yalabaç (yalavaç) denklemi, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. Ankara: TDK Yay. 1203-1222.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK. Yay.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesinin grameri*. İstanbul: Kesit Yay.
- Güzel, F. (2019). *Türkiye Türkçesi ağızlarında yapım ekleri*. Ankara: TDK. Yay.
- Haceminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Hanser, O. (2007). Türkmen Türkçesi. A.B. Ercilasun (Ed.) *Türk Lehçeleri Grameri*. (s. 156). Ankara: Akçağ Yay.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*, Ankara: TDK Yay.
- İlker, A. (2013). Manisa ağzında şimdiki zaman işleviyle kullanılan -macı eki *Diyalektolog*. 6, 1-6.
- Kara, F. (2011). *Zebân-ı Türkî*, Erzurum: Fenomen Yay.
- Karaağaç, G. (1997). *Lütfî divanı giriş-metin-dizin-ıpkıbasım*. Ankara: TDK Yay.

- Karasoy, Y. (1998). *Şiban han divanı*, Ankara: TDK Yay.
- Kartallıoğlu, Y. & Yıldırım, H. (2007). Azerbaycan Türkçesi. A.B. Ercilasun (Ed.) *Türk Lehçeleri Grameri*. (s. 939-1008). Ankara: Akçağ Yay.
- Kasaoplu Çengel, H. (2006). *Kırgız Türkçesi grameri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Keskin, E. G. (2020) *Türkçede birleşik ekler*, İstanbul: Kesit Yay.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Z. (2005). Türk Dilinde+ça eki ve bu ek ile yapılan isim teşkilleri üzerine bir deneme. *Türk dili üzerine araştırmalar*. C. I. Ankara: TDK Yay. 12-84.
- Özcan Gönülal, Yasemin (2020) Asılsız veya işlek olmayan eklerle yeni kelimeler türetilir mi?, *Dil Araştırmaları*, 26, 215-226.
- Özdemir, Emin (1971) Öz Türkçe: -maç /-meç Eki. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. XXIV/ 239. 382-383.
- Özkan, N. (2007). Gagavuz Türkçesi. A.B. Ercilasun (Ed.) *Türk Lehçeleri Grameri*. (s. 939-1008). Ankara: Akçağ Yay.
- Pekacar, Çetin (2007), Kumuk Türkçesi. A.B. Ercilasun (Ed.) *Türk Lehçeleri Grameri*. (s. 939-1008). Ankara: Akçağ Yay.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur morphologie der Türkischen sprachen*, Helsinki.
- Sarı, İ. (2017). *Türklerde ekonomi*. Antalya: NoktaEBook Yay.
- Şemseddin Sami (2010). *Kamus-ı Türkî*, P. Yavuzarslan (Haz.). Ankara: TDK Yay.
- Kúnos, I. (1902). *Sejx Sulejman Efendi's Çağataj-Osmanisches wörterbuch*, Budapest.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati. sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*. (C.I). A-E, (C.II). E-K. İstanbul: Simurg – Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Toparlı, R. & Vural, H.& Karaathı R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Tarama sözlüğü*. C. I-VIII, (4. bs.) Ankara: Yazar.
- Türk Dil Kurumu (2009), *Derleme sözlüğü*, XII C., (3. bs.) Ankara: Yazar.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. (11. bs.) Ankara: Yazar.
- Uygur, C. (2010). *Karakalpak Türkçesi grameri*. İstanbul: Kriter Yay.
- Yıldırım, H. (2012). *Özbek Türkçesi (dilbilgisi-alıştırmalar-konuşma-metinler)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yüksel, Z.(2007). *Kırım Tatar Türkçesi grameri ses ve şekil bilgisi*. Ankara: Semih Eğitim Kültür Yay. 218-259
- Zülfikar, H. (2011). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*. Ankara: TDK. Yay.